

บทที่ 4

ช่วงที่สอง สตรีไทยยุคแผนการศึกษาฉบับแรก (พ.ศ.2441 – พ.ศ.2474)

ในช่วงที่สอง สตรีไทยยุคแผนการศึกษาฉบับแรก (พ.ศ.2441 – พ.ศ.2474) อยู่ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-พ.ศ.2453) ในปีพ.ศ.2441 เป็นระยะเริ่มแรกของการอุดมศึกษาไทย และในปีนี้รัฐบาลได้ประกาศใช้โครงการการศึกษาขึ้นซึ่งเป็นแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับแรกของประเทศไทย โดยให้ความสำคัญของการศึกษาสตรีไว้ในภาคหนึ่งด้วย ต่อมาในช่วงรัชสมัยในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2453-พ.ศ.2468) โปรดเกล้าฯสถาปนา “จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทยที่มีระดับการเรียนขั้นปริญญาตรี ถือได้ว่าเป็นก้าวแรกของสตรีที่มีบทบาทอย่างชัดเจนในการอุดมศึกษาไทย ในช่วงที่สองนี้มีรายละเอียด คือ 4.1 บริบทที่มีต่อบทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทยในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 ประกอบด้วย 4.1.1 ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สภาวะเศรษฐกิจ 4.1.2 ด้านสังคม ได้แก่ อิทธิพลของชาวต่างประเทศ การพัฒนาประเทศให้ทันสมัย โครงสร้างประชากร โครงสร้างของครอบครัว ความต้องการและค่านิยมทางการศึกษา และบทบาทของสตรีในสังคมไทย 4.1.3 ด้านการเมืองและการบริหาร ได้แก่ รัฐธรรมนูญ ระบบการปกครองและนโยบายของรัฐ 4.1.4 ด้านวัฒนธรรม ได้แก่ ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ 4.1.5 ด้านการศึกษา 4.2 บทบาทสตรีในระดับอุดมศึกษาไทยในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 ประกอบด้วย 4.2.1 ด้านผู้เรียน ได้แก่ บทบาทด้านการเรียน บทบาทด้านกิจกรรมนิสิตนักศึกษาและบทบาทด้านการช่วยเหลือสังคมภายนอก 4.2.2 ด้านผู้สอน ได้แก่ บทบาทด้านวิชาการและบทบาทด้านสังคม 4.2.3 ด้านผู้บริหาร ได้แก่ บทบาทด้านการบริหารจัดการ และ 4.3 สรุปและวิเคราะห์ ดังต่อไปนี้

4.1 บริบทที่มีต่อบทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทยในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474

4.1.1 ด้านเศรษฐกิจ

การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 ในสภาพสังคมยุคนี้ยังไม่มีกรวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเหมือนในยุคปัจจุบัน การปกครองประเทศให้เจริญรุ่งเรืองได้ดังปรากฏนั้นก็ด้วยพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ไทย โดยเฉพาะในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์พ.ศ. 2411-2453 พระองค์ทรงปฏิรูประบบการปกครองของประเทศให้เจริญรุ่งเรืองในทุกๆด้าน ดังจะได้กล่าวถึงเป็นลำดับในการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย

สภาวะเศรษฐกิจ

สภาวะเศรษฐกิจในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 สภาวะเศรษฐกิจในยุคนี้มีผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของสภาวะเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้รัฐบาลได้เปลี่ยนแปลงจากเดิมการค้าขายระหว่างไทยกับต่างประเทศมีลักษณะปิด ชาวต่างประเทศจะซื้อขายกับเอกชนมิได้ จะต้องทำกับรัฐบาลโดยตรง สินค้าที่จะซื้อและขายนั้นจะต้องได้รับความเห็นชอบของรัฐบาล จนถึงพ.ศ. 2398 รัฐบาลจำเป็นต้องเซ็นสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษและชาติอื่นๆ จึงมีผลทำให้ระบบการค้าและสภาวะเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

สภาวะเศรษฐกิจในช่วงพ.ศ.2441-2463 ก่อนข้างคิกกล่าวคือ ชนชั้นปกครองและพ่อค้าชาวจีนเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจ มีการขยายตัวทางการค้า ทำให้มีการลงทุนมากมายทั้งนายทุนจีนและนายทุนจากยุโรป ทำให้เกิดเศรษฐกิจเงินตรา ทำให้มีการว่าจ้างแรงงานโดยได้รับค่าตอบแทนเจ้าหน้าที่และข้าราชการมีเงินเดือนประจำ ซึ่งแต่เดิมได้รับเพียงเบี้ยหวัดและใช้วิธีอาศัยผลประโยชน์จากระบบกินเมืองหรือเหมาเมือง หรือใช้ประโยชน์จากแรงงานไพร่และทาส และผลจากการยกเลิกระบบไพร่ทำให้ชายฉกรรจ์เหล่านั้นประกอบกิจกรรมที่มีผลผลิตในทางเศรษฐกิจ และการส่งเสริมให้ชาวจีนอพยพเข้ามาในประเทศไทย เพื่อให้ชาวจีนเป็นแกนขาในการเพิ่มรายได้ให้กับตัวเองซึ่งเป็นชนชั้นปกครอง ดังนั้นในยุคนี้ผู้มีฐานะดีจึงได้แก่ ชนชั้นปกครอง พ่อค้าชาวจีน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับบุคคลเหล่านี้(ศนิชา กาเจริญ, 2536: 212) และด้วยเหตุผลที่สภาพภูมิประเทศของประเทศไทยในสมัยนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ มีการส่งออกข้าวไปขายประเทศจีนและประเทศอื่นๆ ดังที่บาทหลวงปาเลกัวยบรรยายไว้ในหนังสือ “เล่าเรื่องกรุงสยาม” ดังนี้

“ข้าพเจ้า (คือ มงเซญูร์ ปาลเลกัวย) ไม่ทราบว่าเป็นโลกนี้ยังมีประเทศใดบ้างที่มีความอุดมสมบูรณ์ยิ่งไปกว่าประเทศสยามหรือหาไม่ โคลนตมของแม่น้ำได้ทำให้ผืนแผ่นดินอุดมสมบูรณ์ไปด้วยปุ๋ยอยู่ทุกปี โดยแทบไม่ต้องบำรุงผืนดินเลย ก็ได้ต้นข้าวกอใหญ่อันมีรสดีพิเศษ ซึ่งไม่เพียงแต่พอเลี้ยงประชาชนพลเมืองเท่านั้น ยังส่งออกขายยังเมืองจีนและที่อื่นๆ ได้อีกปีละไม่น้อยกว่า 15,000 แก๊ง โดซ์ (= 1,500,000 ก.ก.) ...ผลผลิตอาจจะเพิ่มเป็นสองเท่าหรือสามเท่าได้ ถ้าได้ทำนาเกินเต็มพื้นที่ ด้วยเขาทำนาเกินเพียงครึ่งของพื้นที่ราบเท่านั้น ด้วยวิธีการรดน้ำอย่างง่าย ๆ ซึ่งถ้าจะทำนาเกินปีละ 2 ครั้งก็ย่อมได้ แต่ด้วยความขี้เกียจ จึงพอใจทำนาเกินเพียงปีละครั้งเดียวเท่านั้นเอง... ในเวลาน้ำท่วม จำนวนปลาได้เพิ่มพูนขึ้นอย่างนับไม่ถ้วนในท้องทุ่งตามกอกกและแพผัก ครั้นน้ำลดลง ผุงปลาก็จะเคลื่อนย้ายไหลตามน้ำไปลงแม่น้ำลำคลองด้วยมากมายก่ายกองราวกับฝูงมด ด้วยประการฉะนี้ ในแม่น้ำและลำคลองจึงคลาคล่ำไปด้วยนกกระสา นกกาน้ำ นกกระทิง เป็ด และนก

น้ำอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก เที่ยวหาปลาเป็นอาหารทั้งกลางวันและกลางคืน ปลาบางส่วนตก
คลักอยู่ในท้องทุ่ง ในบ่อ หนอง และบึงธรรมชาติ อันตรายตายไปด้วยดอกบัว ผักตบ และ
ผักในน้ำอื่นอีกทั่วไป” (Pellegiox, J. Baptiste., 2520: 13-15)

ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2463-2468 อันเป็นช่วง 6 ปีสุดท้ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัว สภาวะเศรษฐกิจในช่วงนี้ เป็นช่วงที่อยู่ในภาวะตกต่ำอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน
จนกระทั่งปีพ.ศ. 2475 เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย

4.1.2 ด้านสังคม

อิทธิพลของชาวต่างประเทศ

อิทธิพลของชาวต่างประเทศในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 อิทธิพลของชาวต่างประเทศ
ในช่วงยุคนี้เกิดจากการคุกคามของมหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตกเห็นได้อย่างชัดเจนในเอเชีย
ซึ่งได้แผ่มายังประเทศไทยด้วย พระมหากษัตริย์ เจ้านายและข้าราชการของไทยในช่วงเวลานั้นได้
ใช้ความพยายามอย่างเต็มความสามารถด้วยความทนทุกข์ทรมาน และด้วยความเสียสละ จึงสามารถ
รักษาเอกราชของประเทศไทยไว้ได้ ดังจะเห็นได้จากในปีพ.ศ.2427 เจ้านายและข้าราชการกลุ่มหนึ่ง
ได้ร่วมกันกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งให้เห็นถึงอันตรายที่กำลังจะ
เกิดขึ้นและวิธีการแก้ไข โดยมีแนวคิดที่สำคัญคือเปลี่ยนรูปการปกครองเป็นแบบพระมหากษัตริย์อยู่
ภายใต้รัฐธรรมนูญ ให้เสนาบดีรับผิดชอบและมีอำนาจการปกครอง แก้ไขปัญหาสินบน เลิก
ความสุขของประชากรให้เท่าเทียมกัน ยกเลิกขนบธรรมเนียมกฎหมายที่ล้าสมัย เปิดโอกาสให้
ราษฎร ข้าราชการแสดงความคิดเห็นได้ และข้าราชการจะต้องมีความรู้ในระดับทางเลข ภาษาและ
หนังสือ ต้องมีความประพฤติดีและมีอายุ 20 ปีขึ้นไปจึงจะทำให้สามารถรักษาชาติบ้านเมืองไว้ได้ ดัง
ปรากฏในพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบาย
แก้ไขการปกครองแผ่นดิน ร.ศ.130 (2510: 22-23) ว่า

“...เอาคนที่มีความรู้ ตั้งแต่หนังสือ เลข แลภาษาไทยขึ้นไป 1 ต้องมีชื่อเสียงแลความ
ประพฤติที่ดีเป็นหลักฐาน 1 แลมีอายุพัน 20 ปีขึ้นไป...”

ดังนั้นการจัดการศึกษาแบบใหม่ที่เป็นระบบได้เริ่มมีขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ต้องการที่จะเห็นประเทศเจริญก้าวหน้าและเพื่อความอยู่รอดจากการ
คุกคามของมหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตก ต้องอาศัยปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญคือ การศึกษา และ
เป็นการศึกษาแบบใหม่ที่แตกต่างจากการศึกษาตามแบบแผนประเพณีของไทยแต่เดิมมาด้วย แต่
การศึกษาไม่ใช่เพียงงานเดียวที่ทรงปฏิรูป ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมี
การปฏิรูปมากมาย และแต่ละด้านมีความจำเป็นและริบคว้นทั้งสิ้น อีกทั้งยังสัมพันธ์กับงานอย่างอื่น
อีกด้วย ปัญหาจากการถูกคุกคามของมหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตกจึงเป็นความจำเป็นที่

รีบด่วน ดังนั้นจะอย่างไรจึงจะรักษาเอกราชไว้ได้พบว่าพระองค์ต้องใช้คนที่มีความสามารถที่สุด จำนวนมากที่สุด และงบประมาณของประเทศสูงสุดเพื่อรักษาเอกราชนี้ งานด้านอื่นจึงลดความสำคัญลงไป ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล ต่อมาเป็น เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) ว่า

“...ด้วยความรู้สึกขัดสนยอมเกิดแก่พวกเราทั้งหลาย ไม่แต่เฉพาะตัวเราเอง บรรดาผู้ที่ต้องมีหน้าที่ราชการสำคัญที่จ้องใช้คนมาก อย่างเช่น กรมหมื่นดำรง...เป็นตัวผู้ที่ร้อนรนรบเร้าเรา อยู่ไม่ได้ขาด... ตกลงเป่นใจความว่าในเมืองเราเวลานี้ ไม่ขัดสนอันใดยิ่งกว่าคน การเจริญอันใดจะเป่นไปไม่ได้เร็วก็เพราะเรื่องคนนี้อย่างเดียว...”

(พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคลทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เล่ม 2, 2506: 145-146) ปัญหาจากการถูกคุกคามของมหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างรุนแรงนี้ ประเทศไทยจำเป็นต้องปรับตัวในทุกด้าน ตั้งแต่ระดับพื้นฐานของสังคมจนกระทั่งในระดับสูงสุด ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีการปลดปล่อยลูกทาสให้เป็นอิสระ จนนำไปสู่การเลิกทาสในที่สุด ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปในการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย

การพัฒนาประเทศให้ทันสมัย

การพัฒนาประเทศให้ทันสมัยในระยะพ.ศ.2441-พ.ศ.2474 ที่ปรากฏชัดเจนคือการปฏิรูปครั้งใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระทำได้บรรลุผลสำเร็จในเวลาต่อมานั้น การปฏิรูปนี้ได้รับผลสำเร็จเป็นอย่างดีเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงที่มีมาก่อนหน้านี้ อคินรพีพัฒน์ (2521: 252-255) ได้กล่าวถึงปัจจัยหลายประการที่ส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการจัดระเบียบสังคมไทยใหม่หรือการปฏิรูปไว้ดังนี้คือ

1) เกิดจากบทเรียนที่ได้รับจากประสบการณ์อันขมขื่นสืบเนื่องมาจากการแพ้สงครามพม่าและกรุงศรีอยุธยาแตก แม้การสร้างบ้านเมืองใหม่หลังจากที่ได้รับอิสรภาพแล้วจะสร้างขึ้นตามแบบกรุงศรีอยุธยาก็ตามแต่มีการเปลี่ยนแปลงและแก้ไขปรับปรุงจากแบบเดิมไปมาก

2) ภัยอันตรายใหม่จากการล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตก แม้ว่าพม่าและญวนจะเพลาล้านครายลงไป แต่ไทยกลับถูกคุกคามจากประเทศมหาอำนาจล่าอาณานิคมแทน ซึ่งประเทศไทยต้องกระทำการตอบโต้ด้วยวิธีการที่แตกต่าง ไปจากวิธีที่เคยใช้กับพม่าและญวน ความเหนือกว่าในด้านกำลังของฝรั่งนี่เป็นที่ตระหนักกันดีโดยสังเกตเห็นจากประเทศเพื่อนบ้านทั้งหลายที่อยู่รอบๆ ได้ตกอยู่ใต้ปกครองของประเทศมหาอำนาจยุโรป ซึ่งย่อมมีผลต่อการเมืองภายในประเทศด้วย

3) แนวความคิดแบบตะวันตกที่เข้ามาเนื่องจากมีการติดต่อกับประเทศยุโรปเพิ่มขึ้น มีการตั้งโรงพิมพ์เพื่อใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารระหว่างรัฐบาลและประชาชน และเป็นเครื่องมือในการ

เผยแพร่วิชาคิดใหม่ๆ เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้ความคิดแบบตะวันตกแพร่ไปอย่างรวดเร็วและกว้างขวางขึ้น

4) การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของประเทศอันเนื่องมาจากการค้าระหว่างประเทศที่เพิ่มขึ้น ประเทศมีความเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น และค่าครองชีพก็สูงขึ้น

5) การหลั่งไหลเข้ามาของพวกกรรมกรชาวจีน อันมีผลต่อการเกณฑ์แรงงานและการค้าภายในประเทศ

6) การเปลี่ยนแปลงระบบภาษีอากรในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของประเทศ การหลั่งไหลเข้ามาของพวกกรรมกรชาวจีน และการเปลี่ยนแปลงระบบภาษีอากรส่งผลให้เกิดกับการจัดระบบต่างๆ ทั้งหมด เนื่องจากการค้าระหว่างประเทศเพิ่มขึ้นและค่าครองชีพสูงขึ้น ค่านิยมเกี่ยวกับการครอบครองทรัพย์สินก็สูงขึ้นด้วย ในขณะที่กรรมกรชาวจีนที่หาได้ง่ายลดความสำคัญของกำลังไพร่พลลง ดังนั้นความมั่งคั่งที่แท้จริงจึงเปลี่ยนจากการครอบครองกำลังไพร่พลมาเป็นการเป็นเจ้าของทรัพย์สินและเงินตราที่ได้รับจากการค้าระหว่างประเทศแทน

เนื่องจากปัจจัยที่ประเทศไทยถูกคุกคามจากการล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตก ประเทศไทยต้องปรับตัวในทุกด้าน ตั้งแต่ระดับพื้นฐานของสังคมจนกระทั่งในระดับสูงสุด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงปลดปล่อยลูกทาสให้เป็นอิสระ จนนำไปสู่การเลิกทาสในที่สุด ไพร่ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของสังคมซึ่งมีภาระต้องรับราชการปีละ 3 เดือนและไม่มีอิสระในการโยกย้ายเลือกที่พำนัก ก็ได้เปลี่ยนแปลงสถานะให้เป็นสามัญชนดังปัจจุบัน หน้าที่ต่อประเทศก็เปลี่ยนเป็นการเป็นทหารในระยะเวลาจำกัดเพียง 2 ปี ดังนั้นแนวความคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ จึงเป็นการจัดการศึกษาเพื่อความอยู่รอด และเพื่อปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย เป็นแนวความคิดที่ทรงยึดมั่นให้บรรลุผลสำเร็จตลอดรัชสมัยของพระองค์ โดยทรงมุ่งหวังให้ผู้ได้เล่าเรียนหนังสือเป็นกำลังสำคัญของบ้านเมือง เป็นการเกื้อกูลพระพุทธศาสนา และเป็นประโยชน์แก่ตนเองในการประกอบอาชีพ ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสที่พระราชทานในการประชุมของสภาที่ปรึกษาการแผ่นดิน(2510: 115-116) และประกาศโปรดเกล้าฯ จะให้มีอาจารย์สอนหนังสือและสอนเลขในทุกๆ พระอารามว่า

“...ข้าพเจ้าก็คิดเห็นอยู่ว่าการอีกอย่างหนึ่งที่ควรจะต้องจัดทำให้เป็นการช่วยลูกทาสให้พ้นจากการเป็นทาสได้จริงๆ บ้าง (คือ) การ โรงเรียนหนังสือ... ถ้าคนรู้หนังสือแล้ว ขุนนางขุนนางก็อยากจะหาใช้มาก ถึงจะหากินการจ้างก็ดี คนที่รู้หนังสือจะเป็นทาสตราคราญอยู่น้อยตัว จึงเห็นว่า การหนังสือนี้จะช่วยทาสให้พ้นไทยได้จริงๆ ...ก็คนซึ่งรู้หนังสือ รู้วิชาอย่างนี้แล้ว ก็คงจะมีผู้ต้องการเอาไปใช้สอย เป็นขุนหมื่นขุนพัน เป็นเสมียน ทนาย ฤาจะ

คิดรับจ้างทำการต่างๆก็ได้ เห็นว่า คนซึ่งจะชั่วกลับลงเปนนทาสอีกนั้นก็จะมีน้อยลง ต่อที่ชั่วจริงๆจึงจะวนกลับไปดั่งนั้น...”

นอกจากนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปฏิรูปในเกือบจะทุกด้าน พระองค์ปฏิรูปขนานใหญ่ การปฏิรูปต่าง ๆ สามารถสรุปใจความอย่างสังเขปได้จากลิจิตธิรเวทิน(2533: 1-31) ดังนี้คือ

1. การยกเลิกประเพณีคร่ำครีและล้าสมัย เช่น การหมอบคลาน การเลิกทาส การเลิกไพร่
2. การสร้างอำนาจ (State-Building) แบบทันสมัย คือ การปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินให้เป็นเอกราช มีการรวมศูนย์อำนาจ มีผู้ว่าราชการจังหวัด ซึ่งกินเงินเดือนในฐานะข้าราชการประจำแทนการกินเมืองแบบมีอำนาจถึงอิสระ ทั้งหมดนี้ทำให้เกิดเป็นรัฐชาติสยามขึ้นแทนที่ราชอาณาจักรสยาม
3. การสร้างชาติ (Nation-Building) คือ การใช้ระบบการศึกษาโดยมีหลักสูตรจากส่วนกลาง ใช้ภาษากลาง คือ ภาษากรุงเทพ เป็นสื่อกลางการถ่ายทอดเพื่อให้เกิดการผสมผสานกลมกลืน กล่าวคือทำให้ชาวไทยเผ่าพันธุ์และภาษาต่าง ๆ เป็นชาวไทยโดยมีวัฒนธรรมและภาษาร่วม คือ ภาษากรุงเทพ
4. การปฏิรูปทั้งสองจะไม่สมบูรณ์ถ้าไม่มีการปฏิรูปทหาร ซึ่งเป็นองค์สำคัญในการป้องกันประเทศ และรักษาความสงบภายใน การมีองค์กรทหารแบบทันสมัย โรงเรียนฝึกนายทหาร การเกณฑ์ทหาร และการขยายหน่วยย่อยไปทั่วประเทศ เท่ากับเสริมนโยบายสร้างอำนาจรัฐและนโยบายสร้างชาติ
5. การปฏิรูปการคลัง การเก็บภาษีเพื่อเสริมรายได้ของรัฐ และเพื่อนำรายได้ดังกล่าวมาทะนุบำรุงและสร้างความเจริญในด้านต่าง ๆ เมื่อการคลังมั่นคงรัฐก็มั่นคงไปด้วย ขณะเดียวกันก็เป็น การคัดอำนาจผู้นำท้องถิ่นไปในตัวในเรื่องอำนาจเศรษฐกิจ
6. การปฏิรูปในด้านการศาล เป็นการปฏิรูปเพื่อแก้กฎหมายเสียเปรียบ ซึ่งได้แก่สิทธิสภาพนอกอาณาเขตหรือศาลกงสุล ขณะเดียวกันก็เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจรัฐบาลกลางที่สามารถแผ่อำนาจการปกครองเข้าไปได้
7. การปฏิรูปในด้านอื่น ๆ เช่น การสร้างถนน การขุดคลอง การมีไฟฟ้า การจัดตั้งไปรษณีย์ การจัดตั้งบริการโทรเลข โทรศัพท์ การธนาคาร การสร้างทางรถไฟ ฯลฯ เป็นการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ และการคมนาคม การสื่อสาร เพื่อเสริมนโยบายการบริหาร
8. การปฏิรูปนโยบายการบริหารและการจัดตั้งสถาบันการบริหารแบบทันสมัยขึ้นมา นโยบายรวมศูนย์อำนาจเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการปฏิรูปทางการเมืองและการปกครอง นโยบายการสร้างสถาบันราชการ คือ กระทรวงต่าง ๆ ก็เพื่อการปฏิรูปต่าง ๆ ดังกล่าวมา เช่น นโยบายสร้าง

อำนาจรัฐกระทำโดยกระทรวงมหาดไทย นโยบายสร้างชาติกระทำโดยอาศัยกระทรวงธรรมการ นโยบายการสร้างองค์กรทหารกระทำโดยกระทรวงกลาโหม นโยบายการปรับปรุงการคลังและภาษีกระทำโดยอาศัยกระทรวงการคลัง นโยบายปรับปรุงกฎหมายและการศาลกระทำโดยกระทรวงยุติธรรม และนโยบายการปฏิรูปการสื่อสารคมนาคมกระทำโดยกระทรวงโยธาธิการ เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่าการปฏิรูปในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ย่อมมีผลกระทบต่อชีวิตของสังคมไทยนั้นมีมากในเมืองหลวง และในหมู่ชนชั้นสูงในต่างจังหวัด โดยเฉพาะในหมู่บ้านได้รับผลกระทบไม่มากนัก ยกเว้นการเกิดมีการขนส่งแบบทันสมัย คือรถไฟ ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางภูมิศาสตร์มากขึ้น และทำให้สะดวกต่อการขนส่งมีผลทำให้สังคมในเมืองหลวงและในต่างจังหวัดเปลี่ยนไปมาก ซึ่งมีผลต่อการเพาะปลูกของชาวบ้าน โดยเฉพาะการปลูกข้าวอันเป็นฐานเศรษฐกิจสำคัญของชาติ การปฏิรูปยังมีผลทำให้ประเทศไทยแปรเปลี่ยนจากสังคมโบราณมาเป็นสังคมสมัยใหม่ ซึ่งมีการใช้วิทยาการและการจัดการสังคม การปกครองตามแนวคิดตามแบบตะวันตก เพื่อให้สังคมไทยเจริญรอยตามแนวอารยประเทศ มีการส่งเสริมและสนับสนุนให้ราษฎรเข้ารับการศึกษามากขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงอันใดก็ตามย่อมมีผลกระทบต่อผลประโยชน์หรือนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอื่น ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ถือได้ว่าประเทศไทยโชคดีที่มีพระมหากษัตริย์ที่ทรงเห็นการณ์ไกล ทรงเห็นแก่ประโยชน์บ้านเมืองจึงได้ทุ่มเทชีวิตจิตใจในการเปลี่ยนสังคมไทย เพื่อพัฒนาประเทศให้ทันสมัยเท่าเทียมอารยประเทศ

โครงสร้างประชากร

โครงสร้างประชากรในระยะพ.ศ.2441-พ.ศ.2474 จากการสืบค้นเอกสารค้นพบจำนวนประชากรในช่วงปีใกล้เคียง ซึ่งไม่มีสถิติที่แน่นอนเกี่ยวกับจำนวนประชากรในช่วงนี้ ได้มีชาวต่างประเทศได้คำนวณถึงจำนวนพลเมืองของประเทศไทยเอาไว้คือ

ประมาณปีพ.ศ.2372 บาสเซียน (Bastian) ได้กล่าวถึงจำนวนประชากรที่ลงทะเบียนไว้ว่ามีอยู่ 4,000,000 คน นอกจากนี้บาทหลวงปาเลกัว (Pallegoix) ซึ่งอยู่เมืองไทยมานานกว่า 20 ปีก็ประมาณไว้ว่า จำนวนพลเมืองไทยมีระหว่าง 4,500,000 คน ถึง 5,000,000 คน และบาทหลวงปาเลกัว(Pallegoix) ยังกล่าวเป็นข้อสังเกตอีกว่า

“...เมืองไทยมีอาหารบริบูรณ์พลเมืองทำนาเพียงครั้งเดียวของพื้นที่ทั้งหมด และจำนวนพลเมือง ไม่ได้อัตราส่วนกันกับขนาดเนื้อที่ของประเทศ...” (Pallegoix, J., 2506: 210 อ้างถึงใน อคิน รพีพัฒน์, 2521: 40-42)

จะเห็นได้ว่าจำนวนประชากรของประเทศไทยในช่วงนั้นมีจำนวนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ทั้งหมด ในช่วงที่หนึ่งคำนวณจากปีพ.ศ.2365 มาถึงพ.ศ.2399-2440 คาดประมาณได้ว่าน่าจะมีจำนวนประชากรประมาณ 6,000,000 คน ถึง 7,000,000 คน จำนวนประชากรในช่วงพ.ศ.2441-2474

คาดประมาณได้ว่าน่าจะมีจำนวนประชากรประมาณ 10,000,000 คน เพราะเท่าที่พิจารณาจากอัตราการเพิ่มของจำนวนประชากรในช่วงจากปีพ.ศ.2331 ถึงปีพ.ศ.2372 อัตราเพิ่มไม่สูงมาก และข้อมูลจากเอกสารที่สืบค้นได้ไม่ได้ระบุแน่ชัดว่าเป็นจำนวนประชากรทั้งประเทศหรือของกรุงเทพฯเท่านั้น

โครงสร้างของครอบครัว

โครงสร้างของครอบครัวในระยะพ.ศ.2441-พ.ศ.2474 โครงสร้างของครอบครัวจะเป็นครอบครัวแบบขยายคืออยู่รวมกันในครอบครัวใหญ่ประกอบด้วย บิดา มารดา ปู่ย่า ตายาย มีความสัมพันธ์กันอย่างดี สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนทั่วไป ส่วนมากยังประกอบอาชีพเกษตรกรรม วัดยังเป็นสถานที่ที่สำคัญในการพบปะสังสรรค์กัน ในวันสำคัญทางศาสนา ด้วยยังยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม หากสตรีจะออกนอกบ้านจะต้องมีผู้ใหญ่รู้เห็นหรือติดตามไปด้วย จะเห็นได้ว่าสภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของสตรียังมีความแตกต่างกับชายเหมือนเดิม สตรียังไม่ได้รับการศึกษาที่ทัดเทียมผู้ชายเพราะความเชื่อของสังคมและวัฒนธรรมที่ถือว่าผู้ชายเป็นผู้ที่รับผิดชอบทางด้านเศรษฐกิจของครอบครัว ผู้ชายจึงจำเป็นต้องมีความรู้มากกว่าผู้หญิง การศึกษาของผู้หญิงไม่จำเป็นเพราะผู้หญิงมีความรับผิดชอบเฉพาะงานภายในบ้านเท่านั้น

ความต้องการและค่านิยมทางการศึกษา

ความต้องการและค่านิยมทางการศึกษาในระยะพ.ศ. 2441-พ.ศ.2474 นี้ไม่แตกต่างจากช่วงที่หนึ่งมากนัก เนื่องมาจากค่านิยมในสังคมไทยตั้งแต่เดิมา ยังมองไม่เห็นความสำคัญของการให้การศึกษาแก่สตรีให้เท่าเทียมกับชาย ทั้งนี้เนื่องจากความเชื่อที่มีต่อเนื่องกันมาว่า หญิงนั้นจะต้องเป็น “ข้างเท้าหลัง” อยู่กับเท้าเข้ากับเรือนควรได้รับการอบรมให้คอยปรนนิบัติสามีและเลี้ยงดูบุตรอันเป็นหน้าที่สำคัญเท่านั้น ยังไม่มีสิทธิหน้าที่หรือบทบาททางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศชาติเลย และไม่นิยมให้หญิงออกไปติดต่อกับสังคมภายนอก ดังนั้นการศึกษาก็ได้รับจากผู้ใหญ่ในบ้านนั่นเอง ถ้าเป็นหญิงที่หัวก้าวหน้าหรือฉลาดอยู่บ้าง ก็อาจได้รับการศึกษาเพิ่มเติมจากการฟังเทศน์ และการฟังหรืออ่านวรรณคดีเท่าที่มีอยู่ในสมัยนั้นๆ แต่การเรียนหนังสือจนอ่านออกเขียนได้นั้นก็ยังไม่ค่อยได้รับความเห็นชอบจากผู้ใหญ่มากนัก ด้วยเกรงว่าจะไปเขียนเพลงยาวโต้ตอบกับชายหนุ่มซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ไม่ดี สำหรับครอบครัวของขุนนางหรือผู้ที่รับราชการอยู่ใกล้ชิดกับเจ้านาย บุตรหลานที่เป็นสตรีก็ถูกส่งเข้าไปรับการอบรมเรื่องมารยาทและวิชาแม่บ้านแม่เรือนจากภายในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งนับว่าเป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงของสตรีไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ภายในพระบรมมหาราชวังก็ยังถือว่าเป็นสถาบันที่จะประสิทธิ์ประสาทการศึกษาชั้นสูงในด้านต่างๆแก่สตรี แม้ว่าสตรีจะถูกจำกัดบทบาทให้เป็นเพียงแต่ภรรยาและไม่มีการศึกษาเท่าเทียมชาย แต่สตรีไทยในสมัยนั้นก็ไม่ได้ค่อยสติปัญญา และดำรงชีวิตตามมาตรฐาน

ของธรรมเนียมประเพณี ในทางตรงกันข้าม ในทุกครอบครัวที่มีบุตรหญิง ผู้ใหญ่ในครอบครัวต่างให้การอบรมเป็นอย่างดีเพื่อให้บุตรหลานในครอบครัวของตนอยู่ในฐานะที่จะเป็นกุลสตรีตามมาตรฐานของธรรมเนียมประเพณีซึ่งยึดถือกันอยู่ (สภาสตรีแห่งชาติในพระบรมราชินูปถัมภ์, มปป.: 25)

บทบาทของสตรีในสังคมไทย

บทบาทของสตรีในสังคมไทยในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 บทบาทสตรีในช่วงนี้ไม่มีความแตกต่างจากช่วงที่หนึ่งมากนัก อันสืบเนื่องมาจากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงด้อยกว่าผู้ชาย การอบรมเล่าเรียนใดๆที่ไม่เกี่ยวข้องกับงานบ้านและครอบครัวถือว่าไม่มีความสำคัญสำหรับผู้หญิง ผู้หญิงจะได้รับการอบรมให้เป็นแม่และเมีย บทบาทหลักผู้หญิงคืองานบ้านและการดูแลครอบครัว ดังข้อความของเสถียร โกเศศ (พระยาอนุমানราชชน) ที่ปรากฏหนังสือของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ฉบับพ.ศ.2496) บทความนั้นมีชื่อว่า “ดวงดาวเป็นภาพย้อนของท้องฟ้า” ตอนหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า

“...เมื่อจะนอนให้กราบเท้าสามีเสียก่อน นี้น่ามาก แสดงว่าหญิงรู้จักหน้าที่ของลูกผู้หญิงหรือคุณท่าน คือสามี เพราะผู้ชายเป็นพ่อบ้าน ไม่ใช่แม่เรือน มีหน้าที่ต้องรับผิดชอบต่างกัน พ่อบ้านเท่ากับแนวหน้าหรือข้างเท้าหน้า แม่เรือนเท่ากับแนวหลังหรือข้างเท้าหลัง...”

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีนโยบายการเลิกทาส ซึ่งถือว่าเป็นการก้าวกระโดดของการเปลี่ยนแปลงสถานภาพสตรีในสังคมไทย การเลิกทาสทำให้ราษฎรทุกคนชั้นมีสถานภาพเท่าเทียมกันหมด ทำให้สตรีไม่ถูกจำหน่ายหรือนำไปขายอีกต่อไป ความจริงทาสมีทั้งชายและหญิง แต่เมื่อเกิดภาวะวิกฤตของครอบครัว พ่อแม่ก็มักจะนำลูกสาวไปขายเป็นทาส ส่วนลูกชายก็จะเก็บไว้เป็นแรงงานของครอบครัว สตรีจึงได้รับประโยชน์โดยตรงอย่างมากจากการเลิกทาส นอกจากนี้พระองค์ยังทรงส่งทั้งพระโอรสและพระธิดา ตลอดจนนักศึกษาทั้งหญิงและชายไปศึกษาต่างประเทศ แสดงถึงแนวความคิดของพระองค์ ในด้านความเท่าเทียมกันระหว่างชนชั้นและความเสมอภาคระหว่างเพศด้วย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้จัดให้มีการศึกษาภาคบังคับสำหรับเด็กผู้หญิงและผู้ชาย ได้มีการตั้งมหาวิทยาลัยแห่งแรกในประเทศไทยขึ้น มีสตรีเข้าเรียนในเวลาต่อมา และสตรีก็ได้รับโอกาสไปศึกษาในต่างประเทศมากขึ้น ผลจากการที่สตรีมีโอกาสได้รับการศึกษา และอิทธิพลของการศึกษาและวัฒนธรรมแบบตะวันตกทำให้เกิดกระแสการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไทย พระองค์ ทรงเห็นว่าความด้าหลังและความไม่ศิวิไลซ์ โดยเฉพาะเรื่องวัฒนธรรมการกบขี่สตรี สถานภาพสตรีเป็นดัวบงชี้ว่าสังคมนั้นเป็นสังคมที่ทันสมัยหรือด้าหลัง ดังที่พระองค์ได้สะท้อนให้เห็นชัดเจนในบทความของพระองค์ เช่น เรื่อง หัวใจหนุ่ม เรื่อง การค้าหญิงสาว และเรื่อง

เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสถานภาพแห่งสตรี เป็นต้น ทรงพยายามเปลี่ยนประเพณีนิยมการมีภรรยาหลายคนให้เป็นเพียงคนเดียว โปรดเกล้าฯให้ตรากฎหมายเหี้ยมบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในราชสำนัก เพื่อควบคุมศีลธรรมความประพฤติกับชีวิตครอบครัวของข้าราชการในกระทรวงต่างๆ (บังอร ปิยะพันธุ์, 2538: 289) จากการทำพระองค์ทรงเห็นว่าระบบการมีภรรยาหลายคน (polygamy) เป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นถึงความไม่ศิวิไลซ์ (civilization) ของสังคมนั้น ในเวลาต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้ออกกฎหมายผู้เดียวเมียเดียว (monogamy law) ในปีพ.ศ. 2478 และการมีภรรยาหลายคนกลายเป็นเรื่องที่ผิดกฎหมาย

นอกจากนี้การประกาศใช้พระราชบัญญัติให้เด็กเข้าเรียนหนังสือในชั้นประถมศึกษาภาคบังคับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผลทำให้บทบาทในสังคมไทยของสตรีในครอบครัวชั้นสูงและครอบครัวธรรมดาทั่วไปเริ่มจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เนื่องจากบุตรสาวต้องเข้าเรียนหนังสือในชั้นประถมศึกษาภาคบังคับ เมื่อออกจากโรงเรียนก็ต้องมาช่วยบิดามารดาทำงานบ้าน บุตรสาวครอบครัวชั้นสูงจะต้องศึกษาต่อไป ในขณะที่บุตรสาวครอบครัวธรรมดาต้องออกจากโรงเรียนมาช่วยบิดามารดา บุตรสาวคนโตจะต้องทำหน้าที่ดูแลเลี้ยงดูน้องที่ยังเล็กอยู่ ภรรยาก็ต้องทำหน้าที่ดูแลบ้านเรือนให้เรียบร้อย ทำหน้าที่เป็นแม่บ้านให้ดีที่สุด เมื่ออยู่ในฐานะมารดา สตรีจะต้องทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัว ยิ่งถ้าสามีตายลงสตรีที่เป็นหม้ายและยังมีลูกเล็กจะต้องเป็นผู้นำครอบครัวในทุกด้าน ต้องทำงานบ้านทุกอย่างเพื่อเลี้ยงดูบุตรธิดาให้ได้รับการศึกษาให้เหมาะสมกับฐานะของตน บทบาทสตรีในครอบครัวจึงเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะบทบาทของบุตรสาวครอบครัวธรรมดาจะต้องเข้ารับการศึกษานในโรงเรียน ส่วนภรรยาจะต้องเข้าช่วยเหลือครอบครัวทำงานอาชีพนอกบ้านมากขึ้น มารดาจะต้องเป็นผู้นำครอบครัวร่วมกับบิดาและรับภาระอื่นในครอบครัว(บุญเดิม ไพเราะ, 2519: 79) ต่อมาสตรีไทยเริ่มมีบทบาททางการเมืองภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตยในพ.ศ.2475(บุญเดิม ไพเราะ, 2519: 85) รัฐธรรมนูญไทยฉบับแรกได้ให้สิทธิแก่สตรีไทยสามารถเข้ารับการเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และมีสิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้ ทำให้สตรีไทยได้เข้าไปมีบทบาททางการเมืองตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาและ สตรีไทยก็เข้าไปมีบทบาททางการเมืองเพิ่มขึ้นจนถึงในปัจจุบันนี้

4.1.3 ด้านการเมืองและการบริหาร

รัฐธรรมนูญ

รัฐธรรมนูญในระยะพ.ศ.2441-พ.ศ.2474 ประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายรัฐธรรมนูญจนถึงพ.ศ.2475 คณะปฏิวัติทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ระบบการปกครองจึงได้เปลี่ยนแปลง

ไปโดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ บ้านเมืองไทยจึงเริ่มใช้รัฐธรรมนูญตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ระบบการปกครองและนโยบายของรัฐ

ระบบการปกครองและนโยบายของรัฐในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผลจากการปฏิรูปการปกครองประเทศในปี 2435 มีผลอย่างสำคัญ จากการเปลี่ยนแปลงระบบขุนนางมาเป็นระบบข้าราชการ บุคคลที่เป็นข้าราชการได้ต้องเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญและสอดคล้องกับตำแหน่งหน้าที่ และการจัดตั้งโรงเรียนขององค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ราษฎรทั่วไปมีความรู้ความสามารถสำหรับเข้ารับราชการ เป็นการสร้างพื้นฐานพร้อมทั้งเปิดโอกาสสำหรับสามัญชนที่จะเข้ามาในระบบราชการมากกว่าเดิม ขณะเดียวกันได้มีการยกเลิกระบบทาสและไพร่ ส่งเสริมให้คนในชาติเข้ารับการศึกษามากขึ้น นอกจากระบบการเมืองจะเปิดโอกาสให้ราษฎรทุกระดับชั้นอาชีพ ได้เข้าสู่วงการราชการแล้ว ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลักเกณฑ์การเลือกสรรคน ซึ่งแต่ก่อนถือเอาชาติตระกูลเป็นสำคัญ แต่หลักเกณฑ์ใหม่คือเอาผู้มีความรู้ความสามารถเป็นเกณฑ์สำคัญมากกว่า ดังข้อความในรายงานที่พระบาทสมเด็จพระบรมวงศ์กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวความตอนหนึ่งว่า

“...ข้าพระพุทธเจ้าจึงจัดการแก้ไข คือ เมื่อผู้ใดจะสมัครเข้ารับราชการ ต้องให้ยื่นจดหมายแสดงความรู้อวิชาที่ตนได้เล่าเรียนฝึกหัดมายังกระทรวงเสนาบดีก่อน เสนาบดีเห็นสมควรจะอนุญาตจึงให้รับไว้ทำการในชนิดซึ่งสมควรแก่ความรู้ของคนผู้นั้น...”

(สมเด็จพระบรมวงศ์กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2525: 195-196)

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปฏิรูประบบการปกครองและนโยบายของรัฐ โดยสรุปพอสังเขปได้แก่ การปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดิน การปรับปรุงภาษีอากร การจัดระเบียบการคลัง การปฏิรูปการใช้เงินตราใหม่ การตั้งงบประมาณแผ่นดิน การพัฒนาเศรษฐกิจและการส่งเสริมอาชีพ การคมนาคมการขนส่งและการสื่อสาร การเลิกทาส เลิกระบบไพร่ เลิกประเพณีลำส้าย การปฏิรูปการศึกษา การสาธารณสุข การศาสนา การสาธารณูปโภค และการบริการสาธารณะ การปฏิรูปศาลสถิตยุติธรรม การชำระกฎหมาย กิจการตำรวจ การปฏิรูประบบป้องกันประเทศและองค์กรทหาร และการปฏิรูปด้านต่างๆอีกหลายส่วน เช่น วรรณกรรม ศิลปกรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรม และนาฏกรรม การปฏิรูปกองทัพบก กองทัพเรือ การปราบความไม่สงบเรียบร้อย ฯลฯ เป็นต้น(ลิขิต ธีรเวคิน, 2533: 25) จะเห็นได้ว่าการปฏิรูปเพื่อทำให้ประเทศไทยเป็นอารยประเทศนั้น แทบจะเข้าไปทุกแง่มุมของชีวิตสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งเคยชินกับสภาพการดำรงชีวิตแบบดั้งเดิม การส่งผลกระทบต่อชีวิตของสังคมไทยนั้นมามากในเมืองหลวง

และในหมู่ชนชั้นสูงในต่างจังหวัด โดยเฉพาะในหมู่บ้านได้รับการเลิกระบบไพร่และการเลิกทาสก็ได้นำไปสู่การปลดปล่อยแรงงานและเกิดความอิสระเสรีมากขึ้น

ระบบการปกครองและนโยบายของรัฐในยุคนี้เติบโตอย่างรวดเร็ว อันสืบเนื่องมาจากส่งคนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ อันก่อให้เกิดการบริหารระบบราชการแบบใหม่ เปิดโอกาสให้คนทุกกลุ่มในสังคมสามารถเข้ารับราชการได้อย่างกว้างขวาง ไม่จำกัดเฉพาะขุนนาง ประกอบกับการขยายตัวของระบบการปกครองของประเทศ และการบริหารของรัฐออกไปครอบคลุมทั่วประเทศ ทำให้คนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาได้เข้ารับราชการเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว เท่ากับเป็นการลดช่องว่างระหว่างชนชั้น และเกิดความเสมอภาคระหว่างชนชั้นขึ้น อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีความเห็นว่าสังคมไทยยังไม่พร้อมในการปกครองระบอบประชาธิปไตย พระองค์ทรงเห็นว่าระบบรัฐสภายังไม่เหมาะสมกับเมืองไทยดังที่ทรงชี้แจงว่า

“ทุกวันนี้ราษฎรย่อมเชื่อถือเจ้าแผ่นดินว่าเป็นผู้อยู่ในความยุติธรรมและเป็นที่รักใคร่ ก็คงจะทำนุบำรุงราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขยิ่งกว่าผู้อื่นใดทั้งสิ้น”

พระองค์ทรงเห็นว่าคนกลุ่มน้อยยังจะต้องเป็นผู้นำอยู่ แต่พระองค์ก็ได้มีพระราชดำรัสในที่ประชุมเสนาบดีเมื่อ พ.ศ.2453 ว่า

“...ฉันจะให้ลูกกวาดชิมของขวัญให้แก่พลเมืองในทันทีที่ขึ้นสู่อำนาจบัลลังก์ ในขณะที่สืบตำแหน่งกษัตริย์ กล่าวคือ ฉันจะให้เขาให้ปาลิเมนต์และคอนสตีติวชัน...”

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สังคมไทยก็ยังคงอยู่ในสภาพไม่พร้อม ซึ่งสรุปจากพระราชนิพนธ์ของพระองค์ได้ว่า ประชาชนทั่วไปยังขาดความรู้และความเข้าใจในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย ถ้าให้สิทธิอาจใช้สิทธิในการปกครองในทางที่ผิด นอกจากนั้นการเลือกตั้งก็ไม่ใช่วิธีการที่มีประสิทธิภาพ ประชาชนที่ยังขาดการศึกษาและความเข้าใจในทางการเมือง อาจเลือกตั้งบุคคลที่ไม่เหมาะสมขึ้นมาเป็นผู้แทน และพรรคการเมืองยังขาดคุณภาพและคุณธรรม นักการเมืองที่ร่ำรวยจะซื้ออำนาจการเมืองและต้องการชื่อเสียงเพื่อประโยชน์ส่วนตัว เมื่อได้รับตำแหน่งที่มีอำนาจแล้ว ระบบรัฐสภาเป็นระบบที่วุ่นวาย ถ้านำมาใช้ในสังคมไทย อาจจะไปสู่การถกเถียงปัญหาที่ไม่ตรงกับประเด็น พระองค์ยังได้วิพากษ์วิจารณ์ระบบสาธารณรัฐและระบบสังคมนิยมว่า ไม่เหมาะสมกับสังคมไทยและมีแต่จะก่อให้เกิดความเสียหาย อย่างไรก็ตามพระองค์ก็ได้ทรงทดลองการปกครองแบบระบอบประชาธิปไตยโดยมีการจำลองเมืองตุ๊กตาคืออศุสิตธานี ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ามีกระแสของระบอบประชาธิปไตยที่เข้มข้นในยุคนั้น (ลิจิต ธีรเวคิน, 2533; นันทนา เศรษฐวิชัย, 2538: 27-31) จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทสำคัญในการปูพื้นฐานเพื่อบรรยากาศการแสดงออกในระบอบประชาธิปไตย แต่ที่สำคัญคือการเปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวางทางหน้า

หนังสือพิมพ์ในสมัยนั้น ซึ่งพระองค์ได้ทรงโต้เถียงในพระราชนิพนธ์ของพระองค์ โดยทรงใช้นามปากกา ถือได้ว่าเป็นการเสริมสร้างบรรยากาศการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี นอกจากนี้พระองค์ยังได้สืบทอดการปฏิรูปสังคมไทยในด้านต่างๆต่อจากสมเด็จพระราชบิดาโดยทำให้สังคมไทยเจริญตามแนวอารยประเทศยิ่งขึ้น แต่ที่สำคัญคือการทำที่พระองค์ได้ปลูกชาตินิยมขึ้นในหมู่คนไทย มีส่วนกระตุ้นให้มีการตื่นตัวในความเป็นคนไทย ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นขบวนการชาตินิยม เสริมด้วยการจัดตั้งเสือป่าเป็นครั้งแรก (ลิขิต ธีรเวคิน, 2533: 28-29) จนกระทั่งเกิดกบฏ ร.ศ.130(พ.ศ. 2454) เมื่อนายทหารและปัญญาชนกลุ่มหนึ่ง วางแผนปฏิบัติการ โดยจะให้พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญและเปลี่ยนแปลงการปกครองสู่ระบอบประชาธิปไตย) แต่ไม่ประสบความสำเร็จจึงมีการจับกุมผู้คิดก่อการหลายคน ถือได้ว่าการปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการสืบต่อและสานต่อโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทำให้กระบวนการทำให้ทันสมัยสมบูรณ์มากขึ้นในรัชสมัยของพระองค์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีส่วนร่วมในการปฏิรูปสังคมไทยให้ทันสมัยยิ่งขึ้น ทรงเริ่มให้ใช้พุทธศักราชแทน ร.ศ. หรือรัตนโกสินทร์ศก การใช้คำนำหน้าบุรุษว่า “นาย” และสตรีที่ยังไม่แต่งงานว่า “นางสาว” ที่แต่งงานแล้วว่า “นาง” “เด็กชาย” “เด็กหญิง” การเปลี่ยนการขานเวลาจาก “ทุ่ม” “โมง” เป็น “นาฬิกา” การประกาศใช้พระราชบัญญัตินามสกุลขึ้น เพราะความจำเป็นเนื่องจากการที่เลิกระบบไพร่ทำให้ขาดสังกัด การประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา การส่งเสริมการออมทรัพย์ การค้าและการสหกรณ์ ฯลฯ เป็นต้น

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพยายามปูพื้นฐานการปกครองในระบบรัฐสภา และทรงมีพระราชดำริที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ประชาชน แต่เนื่องจากกระแสต่อต้านซึ่งมาจากขุนนางและเจ้านายบางส่วน และจากคำคัดค้านของที่ปรึกษาว่ายังไม่พร้อมนั้น ทำให้พระราชประสงค์ของพระองค์ไม่บรรลุผลทันต่อเวลาและกระแสการเรียกร้องระบอบการปกครองระบอบประชาธิปไตย ซึ่งก็มีการปฏิวัติเกิดขึ้นเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 เพื่อให้มีการปกครองระบอบกษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญและมีสถาบันประชาธิปไตย

4.1.4 ด้านวัฒนธรรม

ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม

ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 มีลักษณะสภาพสังคมไม่แตกต่างจากช่วงที่หนึ่ง วัดยังเป็นศูนย์กลางการศึกษาของชาวบ้านเหมือนเดิม ชาวบ้านจะฝากลูกหลานเป็นศิษย์วัดหรือบวชเณร คอยปรนนิบัติรับใช้และศึกษาหาความรู้จากพระภิกษุไปด้วย และเมื่ออายุได้ 20 ปี ก็มักจะบวชเรียนเป็นการทดแทนบุญคุณผู้ให้กำเนิด และถือว่าได้ผ่านการอบรมจิตใจดีมาแล้ว พร้อมทั้งจะเป็นหัวหน้าครอบครัวที่ดีได้ โดยมีวัดเป็นมาตรฐานจรรยา ความประพฤติ

ที่ตั้งงาม วัดยังมีความสำคัญด้านอื่นถือเป็นศูนย์รวมของศิลปวิทยาทั้งสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม คุรียงคศิลป์ วรรณคดี และนาฏศิลป์ ดังที่พระยาอนุমানราชชน(2510: 141)ได้กล่าวไว้ว่า

“...ขึ้นชื่อว่าศิลปวิทยา ย่อมมีบ่อเกิดจากวัดก่อน เพราะพระท่านมีเวลาว่าง แต่ท่านใช้เวลาว่างนี้ให้เป็นประโยชน์แทนที่จะอยู่เฉยๆ ดังนั้น วัดจึงเป็นผู้สร้างศิลปะ และเป็นผู้สืบต่อศิลปะ...”

ด้วยความสำคัญในข้อนี้วัดจึงเป็นศูนย์รวมแห่งความงดงามทั้งหลาย และใครก็ตามที่ต้องการจะศึกษาฝึกฝนวิทยาการแขนงใด ก็สามารถหาได้จากวัด แต่การเรียนที่วัดมีครูคือพระสงฆ์ เป็นผู้สอน ซึ่งจะมีขีดความสามารถในการสอนเพียงใดขึ้นกับพระสงฆ์แต่ละรูป ตารางสอนไม่กำหนดเวลาแน่นอน ลูกศิษย์ยังไม่มีเกณฑ์ตามอายุขึ้นกับพ่อแม่ ญาติของเด็กชายที่จะนำมาฝากฝังให้เป็นศิษย์วัดหรือเณรหรือพระอย่างใดอย่างหนึ่ง จะออกหรือเลิกเรียนเมื่อไหร่ก็ได้ ความรู้จะได้นาน น้อยเพียงใดขึ้นกับการขวนขวายของเด็กด้วย ลักษณะของวิชาความรู้ให้ความสำคัญของภาษา หนังสือน้อย เพียงพอให้อ่านออกเขียนได้ คิดเลขเป็น เน้นในเรื่องการอบรมบ่มจิตใจ ในส่วนหนึ่งจะมีการเรียนเกี่ยวกับวิชาชีพ วิธีการป้องกันตัวที่ถูกผู้ชายควรจะทำอะไร วิธีการสอน โดยการฝึกหัดลงมือทำ จะต้องทำให้ได้ดังที่ครูสอน ดังที่พระยาอนุমানราชชน(2510: 131) บรรยายไว้ว่า

“...เมื่อสร้างวัดและมีพระสงฆ์อยู่ประจำแล้ว ชาวบ้านบางคนมีลูกหลานที่เป็นชาย ต้องการจะให้ลูกหลานเหล่านั้น ได้มีโอกาสศึกษา บวชเรียนในพระศาสนาเพื่อเป็นเนือนาบุญและอ่านเขียนเรียนหนังสือด้วยไปในตัว ก็นำเอาเด็กเหล่านั้นไปฝากเป็นลูกศิษย์พระและผู้ที่ทรงคุณความรู้เรื่องอย่างนี้ เหมาะที่จะอบรมให้การศึกษาแก่ลูกหลานของตนได้ ก็ได้แก่พระสงฆ์ ซึ่งเป็นบุคคลที่ชาวบ้านเคารพนับถือ พระสงฆ์นั้นนอกจากเป็นผู้นำบำเพ็ญกุศลอันเป็นเรื่องส่วนตัว ยังเป็นผู้ประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างอันดีงาม ตลอดจนเป็นผู้สั่งสอนอบรมศีลธรรมแก่ประชาชนด้วยแล้ว พระสงฆ์บางหมู่ก็เพิ่งเสด็จไปทางศึกษาพระวินัยและเทศนาสั่งสอนประชาชน อันเป็นไปทางฝ่ายคันถธุระ พระสงฆ์บางหมู่ก็เพิ่งเสด็จไปทางศึกษาเรื่องทางใจอันเป็นไปทางวิปัสสนาธุระ เมื่อท่านมีเวลาว่างเหลืออยู่บ้าง ถ้าท่านรู้หนังสือ ท่านก็สอนหนังสือให้แก่เด็กด้วยความสมัครใจ ไม่ใช่มีความจำเป็นต้องทำตามหน้าที่...”

และสภาพสังคมไทยยึดถือเป็นประเพณีว่าผู้ชายไทยทุกคนควรบวชเรียนก่อนแต่งงาน เพื่อมุ่งเอาบุญกุศลช่วยพ่อแม่ญาติพี่น้องให้ไปสวรรค์ ซึ่งคนไทยยึดถือเรื่องความกตัญญูกตเวทิตะที่เป็นเรื่องสำคัญ ดังนั้นครอบครัวไทยจึงอยากมีบุตรชายไว้บวชเรียน ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่าสังคมไทยให้ความสำคัญแก่บุตรชายมากกว่าบุตรหญิง อีกประการหนึ่งคือสังคมไทยยึดถือวัดเป็นมาตรฐานจรรยา ความประพฤติที่ดีงาม ถ้าชายใดได้ผ่านการบวชเรียนถือได้ว่าเป็นผู้มีระเบียบแบบแผน ได้รับการอบรมมีการศึกษาคือถือเป็นแบบอย่างได้ดังข้อความต่อไปนี้

“...มีคดีถือกันเป็นประเพณีว่า ผู้ชายทุกคนควรมีโอกาสได้บวชเรียน อย่างน้อยก็ช่วงระยะเวลาหนึ่ง ด้วยเห็นว่า ได้บุญ ได้กุศลและช่วยพ่อแม่ญาติพี่น้องให้ไปสวรรค์ และการบวชนั้น ควรจะเป็นในระยะที่ยังไม่มีบ่วงห่วงใย...ตามปกติชายหนุ่มที่บวชเรียนนั้น ที่บวชก็มุ่งเอาบุญกุศลเพื่อแบ่งบุญให้พ่อแม่ เพราะชาวไทยส่วนใหญ่ยึดถือเรื่องกตัญญูกตเวทีเป็นสิ่งสำคัญ ที่เต็มใจบวชก็เพื่อใช้หนี้บุญคุณพ่อแม่... เพราะฉะนั้น การบวชเรียนของชายหนุ่มก่อนมีเหย้ามีเรือนจึงเป็นความจำเป็นของสังคม ทางฝ่ายพ่อแม่ถ้าไม่ได้บวชลูก จะรู้สึกว้าว้าวว่าไม่ได้บุญกุศลที่ควรจะมีได้ เหตุนี้จึงอยากมีลูกผู้ชายไว้เพื่อได้บวชเรียน อีกอย่างหนึ่งชาวบ้านถือว่า มาตรฐานจรรยา ความประพฤติที่ดั่งยามย่อมมาแต่วัด ใครได้บวชเรียนแล้วก็ถือว่าเป็นผู้มีระเบียบแบบแผน ได้รับการอบรมมีการศึกษาศีมาแล้วถือเป็นแบบอย่างได้...” (พระยาอนุমানราชธนะ, 2510: 131-133)

จะเห็นได้ว่าพุทธศาสนากับวัดกับคนไทยมีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่นในการดำรงชีวิตประจำวัน และปรากฏในเอกสารเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(2511: 10) ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมุ่งหวังที่จะใช้วัดและพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีอยู่ทุกๆหมู่บ้านเป็นสถานที่เล่าเรียนและเป็นครูสอน เพื่อประโยชน์คือ เพื่อประโยชน์ทางศาสนา เพื่อประโยชน์ทางราชการ และเพื่อบุคคลนั่นเอง วิชาที่เรียนก็มี อ่าน เขียน เลข ซึ่งเป็นความรู้พื้นฐาน ส่วนเด็กหญิงนั้นต้องเรียนตามแบบเดิมไปก่อน เพราะไม่สะดวกอย่างยิ่งที่จะไปเรียนกับพระในวัด หลังจากมีพระราชดำรินี้เกือบหนึ่งปีเต็ม ในวันที่ 6 กรกฎาคม 2418 ก็ได้มีประกาศโปรดเกล้าฯ ให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทยแลสอนเลขทุกๆพระอาราม ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งว่า

“...กุลบุตรทุกวันนี้มีอุตสาหกรรมเล่าเรียนหนังสือไทย ลายมือวิชาหนังสือ แลกระบวนเลข โหร เลขตลาด 1 ให้รู้ตามแบบอย่างแต่ก่อนนั้นน้อย... ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าตั้งพระราชอาคณะ พระครูถนอมานุกรมเปรียญ ที่ได้รับพระราชทานนิตยภัตรตามฐานาศักดิ์ในพระอารามหลวง สำหรับจะได้สั่งสอนภิกษุสามเณรศิษย์วัดเพื่อจะให้เปนคุณ เปนประโยชน์แก่กุลบุตรที่จะเล่าเรียน แลอาจารย์ผู้ที่จะสั่งสอนให้ถาวรวัฒนาการขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะหนังสือไทยเปนประโยชน์ที่จะเล่าเรียนพระ ไตรปิฎกต่อไป เปนการเกื้อกูลแก่พระพุทธศาสนา ถาเปนคฤหัสถ์ก็จะได้เปนกำลังราชการ แลในประโยชน์ของผู้ที่เรียน เพราะนั้นขอให้พระราชอาคณะ พระครูถนอมานุกรมเปรียญอันดับ ที่ได้เล่าเรียนรู้หนังสือไทย ลายมือ แลวิชาเลขนั้น จงมีใจเหินแก่พระพุทธศาสนา แก่ราชการแผ่นดิน ช่วยทะนุบำรุงสั่งสอนเด็กนั้นให้เต็มกำลังความรู้ของคน ตั้งใจสอนจริงๆ...”

ศิลปและวัฒนธรรมของไทยในช่วงที่สองนี้ ยังเป็นส่วนผสมของวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิม ที่เกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องผีสามเทวดา การนับถือบรรพบุรุษ ความเชื่อถือในโชคกลางวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนายังเป็นเรื่องที่มีความสำคัญเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนไทยมากที่สุดในยุคนี้

วิถีชีวิตความเป็นอยู่

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 ลักษณะสังคมไทยโดยทั่วไปในยุคนี้ยังเป็นสังคมชนบทแบบเกษตรกรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพทำงานในไร่นา ระดับการศึกษาของประชาชนทั่วไปยังมีระดับการศึกษาค่ำ สตรีเริ่มเข้ารับการศึกษาระบบโรงเรียน สตรีในสังคมชนบทเกษตรกรรมต้องออกจากโรงเรียนตั้งแต่อายุยังน้อยมาช่วยบิดามารดาทำงานอาชีพและแต่งงานไปในที่สุด(บุญเคิม ไพเราะ. 2519: 109, 112) เมื่อแต่งงานกัน ตามประเพณีนิยมให้ฝ่ายชายย้ายไปอยู่กับฝ่ายหญิงหรือไปปลูกเรือนหออยู่ที่บ้านฝ่ายหญิง เพื่อเป็นหลักประกันอย่างหนึ่งว่าจะไม่มีการใช้อำนาจเหนือภรรยาเกินขอบเขต โดยทั่วไปสามีเป็นหัวหน้าครอบครัวและเป็นผู้มีอำนาจในครอบครัวแต่ผู้เดียว แต่ในทางปฏิบัติสตรีมีสถานภาพไม่ต่ำมากนักเนื่องจากประเพณีวัฒนธรรมไทย ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัวนับถือญาติพี่น้อง สตรีไทยในยุคนี้จึงมีสถานภาพและบทบาทในครอบครัวตามฐานะ สรุปได้ว่าวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีไทยในยุคนี้มีอิสรภาพมากกว่าในยุคที่หนึ่ง

4.1.5 ด้านการศึกษา

ระบบ การศึกษาในระยะพ.ศ.2441-พ.ศ.2474 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น(พ.ศ.2411-2453) ตลอดรัชสมัยของพระองค์ทรงเป็นผู้ผลักดันให้เกิดการศึกษาแบบใหม่ที่เป็นระบบขึ้นมา และทรงปรับปรุงงานด้านการศึกษาอยู่ตลอดเวลา ภายหลังจากการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกในปีพ.ศ.2440 ได้ก่อให้เกิดผลสำคัญอย่างยิ่งทางการศึกษาของไทย พระองค์ทรงรับสั่งให้เอกอัครราชทูตไทยประจำอังกฤษและฝรั่งเศสศึกษาแบบแผนการจัดการศึกษาของประเทศทั้งสอง เพื่อนำมาปรับปรุงใช้ในประเทศไทย ในรายงานของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล ภายหลังคือเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) เอกอัครราชทูตไทยประจำอังกฤษ (สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, 2506: 179-180) ได้ก่อให้เกิดแนวความคิดอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในประเทศไทย มีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาขึ้นในประเทศไทย โดยวุฒิซัย มุลศิลป์(2512: 63-68) ได้สรุปจุดมุ่งหมายของการศึกษาของพระองค์ได้ คือ การศึกษาเพื่อผลิตข้าราชการ การจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ และการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมพระศาสนา

การศึกษาเพื่อผลิตข้าราชการมีสาเหตุเนื่องมาจากในสมัยพระองค์นั้นรัฐบาลต้องการคนเข้ารับราชการเป็นจำนวนมาก การที่รัฐบาลมีความต้องการข้าราชการเพิ่มขึ้นด้วยสาเหตุใหญ่ๆ 3 ประการคือ

1) จากนโยบายการสร้างรัฐประชาชาติ โดยการโยกอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ทำให้กลไกของรัฐขยายตัวขึ้น ทั้งที่กรุงเทพและเมืองต่างๆด้วย ซึ่งทำได้ยาก เพราะการคมนาคมไม่ดี และการขาดแคลนข้าราชการ เป็นต้น

2) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าประเทศไทยกำลังตกอยู่ในมรสุมของลัทธิล่าอาณานิคมนั้น จำเป็นจะต้องมีผู้นำและพระมหากษัตริย์จะต้องทรงเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงและพระองค์ทรงเห็นว่าระบอบรัฐสภายังไม่เหมาะสมกับเมืองไทย คนกลุ่มน้อยยังจะต้องเป็นผู้นำอยู่ ดังนั้นการสร้างข้าราชการที่พร้อมทั้งปริมาณและคุณภาพจึงเป็นสิ่งจำเป็นในการที่จะทำให้ประเทศไปสู่ความเจริญได้

3) การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจากผลของการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ทำให้รัฐบาลต้องการข้าราชการมากขึ้นเพื่อสนองความเปลี่ยนแปลง

การดำเนินการศึกษาที่สอดคล้องกับนโยบายนี้ได้แก่การที่ การศึกษาในช่วงแรกของพระองค์ได้ทรงปรับปรุงบ้านเมือง ในขณะที่เดียวกันวิทยาการบางสาขานั้นยังต้องพึ่งพิงจากต่างประเทศอยู่ ดังนั้นพระองค์จึงได้ทรงส่งพระราชโอรสและพระบรมวงศานุวงศ์ไปเรียนวิชาการแต่ละสาขายังประเทศต่างๆ และพระองค์ทรงเล็งเห็นถึงความจำเป็นและข้อจำกัดของการเปิดรับเทคนิคและวิชาการต่างๆของตะวันตกมาใช้กับสภาพแวดล้อมของคนไทย ดังพระราชดำรัสตอบนักเรียนไทยมีข้อความตอนหนึ่งว่า

“เราไม่ได้มาเรียนเป็นฝรั่ง แต่เรามาเรียนเพื่อที่จะเป็นคนไทยที่จะมีความรู้เสมอดีด้วยฝรั่ง”

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2506: 217-218)

พระองค์ทรงพิจารณาถึงผลของการจัดการศึกษาตามแบบต่างประเทศ และภายหลังจากโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ทำรายงานการศึกษาถวาย เพื่อนำมาประกอบการพิจารณาวางโครงการการศึกษาของประเทศไทย พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เสนอรายงานความเห็นเข้ามายังกระทรวงธรรมการเมื่อ พ.ศ.2441 กระทรวงได้รวมความเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เข้าด้วยกันเป็นโครงการการศึกษาพ.ศ.2441(รอง ศยามานนท์, 2495: 57) และพระองค์ทรงให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กลับเข้ามารับงานการจัด โรงเรียนข้าราชการพลเรือนร่วมกับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ในปีพ.ศ.2442 เป็นต้นมา

ความคิดทางการศึกษาของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี หรือ ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) ได้รวบรวมไว้จาก เอกสารของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กราบบังคมทูล

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อวันที่ 6 เมษายน รศ. 117(หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.2/3, รศ.117) ดังต่อไปนี้โดยเริ่มต้นจากสาเหตุว่า

“...ประเทศสยามได้มีวิธีส่งคนหนุ่มๆออกมาเล่าเรียนภาษาแลตัดดวงวิชาไปสู่บ้านเมืองมาช้านานได้หลายปี แต่ตั้งแต่เริ่มแรกมาจนบัดนี้ยังปรากฏอยู่ว่า มีสิ่งใดซึ่งเป็นสิ่งขัดข้องพาให้การเล่าเรียนไม่เจริญรวดเร็วได้สมประสงค์ รวมใจความก็คือ นักเรียนไม่ใคร่จะเรียนได้ ดีได้เร็วแลได้วิชามาใช้ให้ถูกทางได้ประโยชน์แก่บ้านเมืองคน เป็นเหตุให้ได้คนมีความรู้ กลับเข้ามารับราชการน้อยไม่ทันแก่ความต้องการของบ้านเมือง แลนักเรียนต้องมาจำและ และจมอยู่ช้านาน ต้องเปลืองพระราชทรัพย์ซึ่งเป็นทุนพระราชทานให้เล่าเรียนนั้นมากมายนัก... จึงเสนอวิธีการแก้ไขปัญหาเป็น 3 ประการ คือ เรียนให้ได้ดี เรียนให้ได้เร็ว และนำเอาวิชามาใช้ประโยชน์ในประเทศไทยได้ แต่ที่จะทำเช่นนี้ได้จะต้องพิจารณาว่า การศึกษาในประเทศไทยเป็นอย่างไรก่อน ส่วนที่ไปเรียนอังกฤษก็เป็นการสืบเนื่องต่อจากเมืองไทย และท่านได้อุปมาการศึกษาในเมืองไทยว่าเป็นคั้นราก ส่วนที่อังกฤษเป็นปลาย ปลายจะงอกงามดีเพียงใดก็อยู่ที่คั้นราก หรือ ...เปรียบเทียบเหมือนติดดอกไม้ดอกหนึ่งที่เก็บมาว่า เชียวซิดและไม้ งดงาม จะสั่งให้ใครทำดอกไม้ นั้นให้โตขึ้นอย่างไรก็ไม่ได้ นอกจากที่จะต้องไปดูแลรดน้ำ พรวนดินที่คั้นรากให้บริบูรณ์...”

“...กรุงสยามทุกวันนี้ กำลังขาดคนที่จะมีความรู้วิชาทำการงาน กำลังต้องการหาวิชาให้แก่คนเหมือนคั้นที่น้ำอันแห้งแล้ง วิธีการส่งคนออกมาเรียนที่ยุโรปนี้ เปรียบเหมือนส่งคนวิ่ง ห้อยยถือถึงคนละใบมาวิดน้ำจากที่ไกล ไปลาดลงในนา พวกที่มัดก้นน้ำนั้นต้องเดินทางไกลช้านานช้านานแลต้องเสียค่าเสบียงอาหาร มีหน้าจ้ำหิวถึงกลับไป บางคนก็ได้น้ำไป แต่ครึ่งๆกลางๆ บางคนก็กลับไปแต่ถังเปล่า ฝ่ายผู้ที่มีความอุตสาหะประคับประคองหิ้วน้ำ เต็มถังมาได้ พอไปถึงสาตลงที่ดินปราศเดียวก็แห้งเหือด เพราะเหตุที่พื้นที่นั้นแห้งแล้ง เหตุนี้จึงเห็นว่าถ้าเจ้าของอุตสาหกรรมหนึ่งเหนี่ยวยลงทุนลงแรงจุดต่อร่องทางให้น้ำเดินตกท้อง นารักษาพื้นดินให้ชุ่มชื้นไว้ได้ ผู้ที่ไปตักน้ำมาแต่ไกลก็จะไม่เหนื่อยเปล่า การที่จะแผ่ แพร่หลายวิชาในเมืองไทยให้เจริญก็ได้แต่ความอุปมาฉะนั้น...”

และพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์มีความคิดเห็นว่าจะต้องทำใน 3 ประการคือ แปลคำต่างประเทศออกเป็นภาษาไทย เพิ่มการเรียนภาษาต่างประเทศในเมืองไทย และการคัดเลือกนักเรียนให้ตรงเหมาะสมกับวิชาและระดับชั้นที่จะไปศึกษา การแปลคำต่างประเทศออกเป็นภาษาไทย “ถ่ายเอาวิชาจากภาษาต่างประเทศมาเป็นภาษาไทย” นั้น ก็เพื่อประโยชน์ของคนทั่วไปที่จะได้ศึกษาวิทยาการทั้งหลายได้โดยสะดวก หาซื้อได้ง่าย ราคาถูก และสามารถหาความรู้นั้นโดยตรงโดยไม่ต้องผ่านภาษาต่างประเทศก่อน เพราะถ้าหากภาษาต่างประเทศไม่ดี ก็จะทำให้ความรู้ในวิชาที่ต้องการด้อยลง

ไปด้วย ผู้เรียนจึงต้องทำสองอย่างพร้อมกัน ในขณะที่ต้องการเพียงอย่างเดียว ในการสร้างตำราภาษาไทย ท่านได้เสนอให้ “ลงทุนตั้งเจ้าพนักงานแปลตำรา ถ้าง้างผู้รู้ภาษาอังกฤษแลวิชานั้นๆแปลตำรานั้นๆออกจากภาษาอังกฤษ แต่ทางที่ดีควรจะออกประกาศรับซื้อตำราที่แปล แล้วให้เจ้าพนักงานแต่งตำราตั้งเป็นกองกลางรับมาตรวจ... แล้วพิมพ์ออกเผยแพร่ในราคาถูกที่สุด ไม่เอากำไร” ประการต่อมา เพิ่มการเรียนภาษาอังกฤษในเมืองไทย เพื่อเป็นพื้นฐานหาความรู้ทางวิชาการ ในขณะที่การแต่ง แปล ตำราภาษาไทยยังไม่พร้อม และประการสุดท้าย คัดเลือกเตรียมนักเรียนให้เหมาะสมกับวิชาและระดับชั้นที่จะไปศึกษา การศึกษาควรแบ่งเป็น 5 ลำดับชั้นวิชาตามแบบของยุโรป คือ มูลศึกษา ประถมศึกษา มัธยมศึกษา ปริญญาศึกษา และศึกษาพิเศษ

ภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาความคิดเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ทรงมีพระราชหัตถเลขาคือว่า

“เราขอชมความอุตสาหพยายามและความคิดตรงโดยรอบคอบแลเฉียบแหลมของพระยาวิสุทธิฯซึ่งได้คิดอ่านแนะนำยังกระทรวงในครั้งนี้เป็นอันมาก แลขอชื่นชมว่าได้เห็นชอบในความคิดนั้นทุกอย่าง” (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.2/3, รศ.117)

จะพบว่าการจัดการศึกษาในระยะเริ่มแรกมีจุดมุ่งหมายการจัดการศึกษาเพื่อรับราชการโดยเฉพาะ ทั้งนี้อาจเป็นผลสืบเนื่องมาจากเพื่อสร้างคนให้มีความรู้พร้อมที่จะทำงานในหน่วยงานที่พระองค์ทรงตั้งขึ้นมาใหม่หลายหน่วยงาน ต่อมาเมื่อมีคนนิยมเรียนกันมากขึ้นทำให้แนวความคิดในด้านจุดมุ่งหมายของการศึกษานี้เปลี่ยนไปจากเดิมซึ่งจะพิจารณาได้จากกรณีที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้รับสั่งในที่ประชุมเทศาภิบาลในพ.ศ.2449 ตอนหนึ่งว่า

“...การศึกษาได้เริ่มจัดตลอดมาแล้วนี้ก็เพื่อฝึกหัดคนเข้ารับราชการตามความประสงค์ของบ้านเมือง ซึ่งคำสั่งการขยายการทำงานออกไปทุกแผนกและทุกทาง แต่บัดนี้ราษฎรพากันนิยมการเล่าเรียนมากขึ้นยิ่งแล้ว จะเห็นได้จากการที่เปิดโรงเรียนขึ้นที่ไหน ก็มีนักเรียนเข้าเรียนเต็มทีนั่น หน้าที่ราชการจะหาไม่พอแก่ผู้ที่ประสงค์เข้ารับราชการไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้ผลที่ปรากฏในภายหน้าก็คือผู้เรียนไม่สมหวัง...” (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2507: 148)

จึงได้มีข้อเสนอให้จัดการศึกษาเพื่ออาชีพขึ้นแล้ว ดังเช่นในปีพ.ศ.2449 นี้ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการและปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการได้เสนอความเห็นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยเห็นว่าการจัดการศึกษาต่อไปควรจัดเป็น 2 แผนก คือ การศึกษาสำหรับที่จะให้ราษฎรทั่วไปได้ความรู้วิชาซึ่งควรจะเป็นพื้นฐานสำหรับพลเมืองคั่งว่า

“...จัดเป็นสามัญแผนกหนึ่งกับสอนวิชาความรู้ซึ่งควรจะรู้สำหรับผู้ที่มิใช่เขาวนและอุปนิสัยที่จะทำการงานเป็นพิเศษ เป็นต้นว่าทำการช่าง ทำการเพาะปลูก การค้าขาย...เป็นการศึกษาพิเศษอีกแผนกหนึ่ง...” (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.2/5, รศ.124)

ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบด้วย พระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระราชินีนาถราชานุภาพและกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสให้ช่วยเหลือ ซึ่งสมเด็จพระราชินีนาถราชานุภาพทรงให้ข้อคิดว่า

“...การศึกษาวินิจฉัยหนังสือของพวกบุตรราษฎรไม่เป็นอันโยงกับการศึกษาพิเศษสำหรับงานเดิมของตระกูลกลับเป็นเครื่องพื้นฐานไปในการใหม่ทำให้คนมุ่งหมายเกินกว่าพื้นเดิม เมื่อไม่สำเร็จก็กลับโทรมไปกว่าพื้นเดิม...” (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.2/5, รศ.125)

ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสนอแนวทางแก้ไขดังนี้

“อย่าให้คนทิ้งการอื่นๆและพากันทุ่มเทมาในการนี้ เพราะการจัดการศึกษาควรจัดให้สมควรแก่ความต้องการของบ้านเมือง” (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.2/10, รศ.124)

ทั้งนี้รัฐบาลควรจัดการศึกษาด้านอาชีพให้แก่ประชาชน ไม่ให้คนทุ่มเทเข้ามาใช้หนังสือเป็นเครื่องเปลี่ยนอาชีพหรือมุ่งจะเปลี่ยนเพื่อรับราชการแต่อย่างเดียว ขณะที่สมเด็จพระราชินีนาถราชานุภาพเสนอให้จัดการศึกษาโดยให้รัฐบาลสนใจในการจัดการศึกษาให้มากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตอบความเห็นของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสและสมเด็จพระราชินีนาถราชานุภาพว่า “เป็นความเห็นที่จะเป็นพื้นฐานในการจัดการศึกษาต่อไป” จากแนวพระราชดำริดังกล่าวก็เป็นข้อยืนยันอีกว่าพระองค์ไม่ได้มุ่งจัดการศึกษาเพื่อรับราชการแต่อย่างเดียว หากยังทรงคำนึงถึงด้านอาชีพของประชาชนด้วย

การจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎรไม่ได้หมายถึงการจัดการประถมศึกษาหรือการศึกษาภาคบังคับโดยตรง แต่หมายถึงการศึกษาระดับหนึ่งซึ่งรัฐมีความจำเป็นต้องจัดให้คนส่วนใหญ่ของประเทศเพื่ออบรมฝึกฝนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมปัจจุบันและอนาคต การศึกษาของทวยราษฎรเกี่ยวข้องกับการศึกษาในแง่ที่ว่าการศึกษาเป็นการศึกษาระดับต้นซึ่งปัจจุบันรัฐเห็นว่าเป็นการศึกษาของคนส่วนใหญ่ การศึกษาภาคบังคับมีความใกล้ชิดกับการศึกษาของทวยราษฎรแต่เน้นหนักไปในทางเป็นมาตรการบังคับให้ประชาชนเข้ารับการศึกษิตตามความต้องการของรัฐ โดยมีกฎหมายเป็นเครื่องมือแต่จะกำหนดเป็นการศึกษาภาคบังคับระดับใดขึ้นอยู่กับองค์ประกอบอื่นๆ เช่น ภาวะเศรษฐกิจหรือนโยบายของรัฐ ในส่วนรวมและสมรรถภาพในการจัดการศึกษา

สมเด็จพระราชินีนาถราชานุภาพทรงมีความเห็นเรื่องการจัดการการศึกษา ปรากฏอยู่ในเอกสารเรื่องตรวจและจัดโครงการศึกษาสมเด็จพระราชินีนาถราชานุภาพกราบบังคมทูลเมื่อวันที่ 1 เมษายน รศ.125 (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.2/5, รศ.125) ว่า

“...จำต้องเอาความจริงอันมีอยู่เป็นข้อวินิจฉัย 3 ประการ คือ คนทั้งหลายว่าโดยทั่วไป มีโอกาสเล่าเรียนในเวลาเป็นเด็ก เมื่อทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยกำลังคนยังไม่ได้ ครั้นเมื่อเติบโตใหญ่ ได้ขนาดพอจะทำการหาเลี้ยงชีพได้ ก็ต้องไปทำมาหากินตามความจำเป็นของอรรถภาพ ซึ่งว่าหมดโอกาสเวลาเล่าเรียนเพียงนั้น เพราะความจริงข้อนี้ การที่จะฝึกสอนราษฎร จะสอนอะไรๆบ้างก็ตาม จะต้องคิดให้เรียนรู้ภายในกำหนดโอกาสเวลาเล่าเรียนประการ 1 คนทั้งหลายมีอรรถภาพต่างกัน การทำมาหาเลี้ยงชีพและตระกูลต่างกัน วิชาความรู้ที่สมควรแก่คนบางจำพวก คนจำพวกอื่นรู้ไปเปลืองเปล่า โดยเกินความต้องการแก่อรรถภาพของคนจำพวกนั้น หรือกลับให้โทษแก่คนจำพวกนั้นๆที่ไปเรียนรู้เข้าก็มี ยกตัวอย่างดังเช่นที่ กรมหมื่นวชิรญาณทรงปรารภอยู่ว่า ลูกพลเรือนที่หาไร่นาหาได้พอมีอันจะกินมาเข้าโรงเรียนรู้วิชาเสมียน ทั้งฐานะทางทำกินตามตระกูล ไปนิยมข้างที่ยวบย้างเขาเป็นเสมียนเช่นนี้ ท่านทรงเห็นว่า เป็นโทษที่ได้จากการศึกษาหาใช้คุณไม่ เพราะความจริงข้อนี้ การฝึกสอนราษฎรทั่วไป จะต้องเอาอรรถภาพเป็นเครื่องกำหนดวิชาความรู้ที่จะฝึกสอนนั้นด้วย คืออย่าให้วิชาความรู้ที่เล่าเรียนไปเปลืองเปล่า โดยไม่เป็นประโยชน์แก่อรรถภาพนี้ประการ 1 คนทั้งหลายสติปัญญาสามารถไม่เหมือนกัน บางคนแม้อรรถภาพอยู่ในที่ต่ำ มีสติปัญญาสามารถเกิดประจำตัวมาสูงเกินกว่าอรรถภาพ คนชนิดนี้ที่เชิดชูตระกูลต่ำให้สูง และเป็นเครื่องประดับสำหรับบ้านเมือง อันสมควรอุดหนุนให้มีช่องโอกาสเล่าเรียน หากความคิดให้เต็มตามสมควร แก่สติปัญญาสามารถ เพราะความจริงข้อนี้ การฝึกสอนสำหรับราษฎรจะต้องจัดให้มีช่องทางให้คนเล่าเรียนขึ้นไปได้ตามสติปัญญาสามารถ อย่าให้มีติดขัดด้วยอรรถภาพนี้ประการ 1...”

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.2/5 , รศ.125) ยังทรงมีความเห็นเรื่องจุดมุ่งหมายของการศึกษา ทรงเห็นว่าควรมี 3 ประการ คือ

“ให้ไพร่พลบ้านเมืองรักษาดินแดนของตนประการ 1 ที่จะให้ไพร่พลบ้านเมืองประพฤติอยู่ในสุจริตธรรมประการ 1 และจะให้ไพร่พลบ้านเมืองเจริญกำลังกาย กำลังทรัพย์ และกำลังปัญญาประการ 1”

และ เพื่อให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของการศึกษาคควรแบ่งเป็น 4 ระดับ คือ

1. มวลศึกษา สอนวิชาความรู้พื้นฐานของการพลเมืองดี กำหนดเวลาไว้ 3 ปี แบ่งเป็นระยะแรก 2 ปี เรียนทุกอย่างที่เป็นพื้นฐาน จบแล้วจะออกก็ได้ หรือจะเรียนต่ออีก 1 ปีให้มีความรู้เพิ่มขึ้นก็ได้
2. ประถมศึกษา สอนอย่างเดียวกับมูลศึกษา แต่ให้สูงกว่าและละเอียดกว่า กำหนดไว้ 3 ปี แบ่งเป็น 2 ระดับเช่นกัน

3. มัธยมศึกษา เป็นการสอนขั้นต้นสำหรับผู้ที่จะศึกษาด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ กับ วิชาสามัญที่เป็นพื้นฐานของสาขาวิชาการต่างๆ เช่น เลข ภาษาอังกฤษชั้นสูง กำหนดเวลาเรียน 4 ปี แบ่งออกเป็น 2 ระยะเวลาแรก 3 ปี ระยะเวลาหลัง 1 ปี

4. อุดมศึกษา แยกเป็นวิชาความรู้เฉพาะอย่าง แยกสถานศึกษาเป็นวิทยาลัยต่างๆ เช่น โรงเรียนทหารบก โรงเรียนทหารเรือ โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนครู ให้ขึ้นอยู่กับกระทรวงนั้นๆ ส่วนการจัดตั้งมหาวิทยาลัย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่า

“ใช้กาลและชีวิตซึ่งจะคิดอ่านในเวลา นี้ เพราะจะจัดตั้ง ได้ก็ต่อเมื่อการฝึกสอนชั้น
ต่ำเรียบร้อยและเจริญแล้ว จึงควรไว้คิดต่อภายหลัง”

ในการศึกษาทั้ง 4 ระดับนี้ระดับมูลศึกษาและประถมศึกษาควรจัดเป็นความรู้สามัญสำหรับราษฎรทั่วไป สำหรับระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาควรจัดสอนสำหรับบุคคลบางพวกและ วิชาการเฉพาะอย่าง สิ่งที่ต้องคำนึงคือวิชาอย่างไรที่เราต้องการและจะสอนวิชานั้นๆ ด้วยวิธีอย่างไร ส่วนใหญ่ก็จะเป็นวิทยาการของตะวันตก และต้องอาศัยตำราที่เป็นภาษาอังกฤษ เพราะการแต่งตำรา ภาษาไทยเป็นเรื่องยากและต้องใช้เวลาาน ส่วนภาษาอังกฤษนั้นสะดวก เพราะชาติตะวันตกแต่งไว้ อยู่แล้ว สะดวกในการศึกษาหาความรู้ในระดับสูงต่อไปทั้งการติดต่อกับฝรั่งก็มีมากขึ้นเรื่อยๆ ดังนั้น จึงทรงเสนอให้บังคับเรียนภาษาอังกฤษตั้งแต่ชั้นมัธยมขึ้นไป

นอกจากนี้จากเอกสารเรื่องตรวจและจัดโครงการศึกษาสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลเมื่อวันที่ 1 เมษายน รศ.125 (พ.ศ.189) (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.2/5 , รศ.125) สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นในพ.ศ.2449 ดังว่า

“...เมื่อมีการกำหนดความมุ่งหมาย จัดระดับชั้นเรียนแล้ว งานนี้จะประสบความสำเร็จหรือ ล้มเหลวขึ้นกับฝ่าย “เจ้าพนักงาน” คือ กรมศึกษาธิการ ซึ่งจะต้องคิด จัด และตรวจ...”

นอกจากนี้ในปีพ.ศ.2441 พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ได้เสนอรายงานความเห็นเข้ามายัง กระทรวงธรรมการ กระทรวงได้รวมความเห็นของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์เป็น โครงการการศึกษา พ.ศ.2441 โครงการการศึกษานี้ในหมวดที่ 10 กล่าวถึงการศึกษาของเด็กหญิงว่า

“75 การเล่าเรียนส่วนเพศหญิงนั้น เมื่อถึงเวลาที่จะต้องจัดอนุวัติตามเด็กชาย ก็มี
โรงเรียนบูรพาและ โรงเรียนเบ็ญจม์ เบ็ญกลาง ทั้งห้าภาษาไทยและ
ภาษาอังกฤษ และเพิ่มหลักเรียนในการเย็บปักถักร้อย และการรักษาเหย้าเรือนตาม
สมัยที่ต้องการซึ่งจะจัดขึ้นได้”(รอง ศยามานนท์, 2495: 57)

ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระนางเจ้าสวภาผ่องศรีพระบรมราชินีเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินี ทรงปฏิบัติราชการด้วยพระปรีชาญาณเป็นที่พอพระราชหฤทัย จึงโปรด

พระราชทานพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงพระราชปรารภว่า ควรจะให้สตรีไทยได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน เพราะเป็นสมัยที่สตรีจำเป็นต้องมีความรู้เท่าเทียมชาย เพื่อช่วยชายในการบำเพ็ญคนให้เป็นประโยชน์แก่ครอบครัวและประเทศชาติ ไม่ใช่มุ่งจะแข่งขันกับชาย แต่เนื่องจากหญิงเป็นบ่อเกิดแห่งกุลบุตรกุลธิดาจึงจำเป็นต้องให้ความรู้และวิชาการต่างๆ เพื่อหญิงจะได้นำไปอบรมบุตรีธิดาของตนให้เป็นคนดี และเป็นพลเมืองดีของชาติต่อไปด้วยเหตุนี้เอง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ตั้งโรงเรียนหญิงเข้ามาเย็บกลับขึ้น ในนามว่าโรงเรียนเสาวภาคามพระราชนามเดิมของสมเด็จพระบรมราชินีนาถนับเป็นโรงเรียนในพระองค์อีกแห่งหนึ่ง ซึ่งสอดคล้องกับที่สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงกราบบังคมทูลไว้ว่า

“ควรจะจัดการศึกษาภาคบังคับหรือยัง ทรงเห็นว่า ยังไม่สมควร เพราะถ้าทำเช่นนั้น จะมีปัญหาเกี่ยวพันมาอีก คือ ถ้าอาศัยวัด เด็กผู้หญิงจะเรียนได้ไหม ทรงเห็นว่าไม่ได้ เพราะฉะนั้น ขอให้จัดการศึกษาในวัดให้คึกก่อน และให้เด็กชายเรียนไปก่อน ส่วนเด็กหญิงก็ให้เรียนตามแบบแผนประเพณี ต่อเมื่อการศึกษาในวัดคึกแล้ว จึงค่อยจัดการศึกษาภาคบังคับ” (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.2/5, รศ.125)

เนื่องจากการสนับสนุนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ด้วยการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับทวยราษฎร์ทั่วไป ทำให้สตรีสามัญชนเริ่มเข้าสู่ระบบการศึกษา แม้เป็นเพียงส่วนน้อย แต่ถือว่าการเริ่มต้นที่ดีสำหรับการศึกษาสตรีทั่วไป มีการออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา บังคับให้ราษฎรส่งเด็กชายและสตรีเข้ารับการศึกษานี้ในโรงเรียน แต่เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจตกต่ำอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ประกอบกับความจำเป็นในการพัฒนาประเทศ ดังนั้นจึงเป็นผลกระทบต่อการศึกษานี้ในช่วงนี้แม้จะมีการเรียนเก็บเงินศึกษา เพื่อนำมาใช้ในการศึกษาแต่ก็ไม่เพียงพอ ดังนั้นการที่จะให้สตรีสามัญชนทั้งหมดเข้าสู่ระบบโรงเรียนจึงทำได้ไม่เต็มที่ และโรงเรียนส่วนใหญ่จัดตั้งขึ้นในวัด สภาพดังกล่าวจึงไม่เอื้อต่อสตรีในการเข้ารับการศึกษานี้

ในด้านการศึกษานี้ของสตรีนั้น หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว พระองค์มีพระประสงค์ที่จะปรับปรุงประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นในทุกๆด้าน พระองค์ทรงเล็งเห็นว่าการศึกษาที่ประเทศชาติเจริญได้ต้องอาศัยคนในประเทศที่มีความรู้ความสามารถ คนเหล่านี้จะเป็นกำลังในการพัฒนาประเทศ ดังพระราชดำริที่ว่า

“วิชาหนังสือเป็นวิชาที่นับถือ แลเป็นที่สรรเสริญมาแต่โบราณว่าป็นวิชาอย่างประเสริฐ ซึ่งผู้ที่ป็นใหญ่ยิ่ง นับแต่พระมหากษัตริย์ป็นต้นตลอดจนราษฎรพลเมืองสมควรแลเจ้าป็นจะต้องรู้ เพราะป็นวิชาที่อาจทำให้การทั้งปวงสำเร็จไปได้ทุกสิ่งทุกอย่าง...”

(เอกสารการจัดการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511: 111)

หลังจากที่มีการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กชายในพระบรมมหาราชวังในปี พ.ศ.2414 ต่อมาในปี พ.ศ.2423 ก็ได้โปรดเกล้าฯให้มีการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีชั้นสูงขึ้นคือโรงเรียนสุนันทาลัย (สุจริต ถาวรสุข, 2508: 91) เมื่อสตรีชั้นสูงเริ่มเห็นความสำคัญในการเข้ารับการศึกษามหาวิทยาลัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเล็งเห็นว่าสตรีสามัญควรได้รับการศึกษาเช่นเดียวกับสตรีชั้นสูงดังพระราชดำรัสว่า

“...บัดนี้เจ้านายราชตระกูลตั้งแต่ลูกฉันเป็นต้นไป ตลอดจนถึงราษฎรที่ต่ำที่สุด จะให้มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกัน” (อ้างถึงในสุนน อมรวิวัฒน์, 2533: 3)

ต่อมาในปีพ.ศ. 2430 เมื่อมีการจัดตั้งกรมศึกษาธิการขึ้น ซึ่งส่งผลให้การศึกษาไทยเริ่มมีความมั่นคง การวางรากฐานการศึกษาสำหรับสตรีสามัญจึงเริ่มขึ้นเมื่อ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯให้ขุนวรการ โกศลไปตรวจงานการศึกษาต่างประเทศญี่ปุ่นถึง 2 ครั้ง คือ ในช่วงต้นและช่วงปลาย พ.ศ.2430 (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.1/2, จศ.1249) โดยกำหนดหัวข้อไปตรวจ ดังนี้

“...1. การเล่าเรียนเบื้องต้นของราษฎร (ก) โรงเรียนสอนวิชาขั้นต้นของราษฎรโรง 1 จุกี่คน (ข) เด็กผู้หญิงกับเด็กผู้ชายเรียนต่างกันอย่างไร... (ง) สอนวันละกี่ชั่วโมง แบ่งเวลาเรียนอย่างไร...”

จากรายงานการตรวจการศึกษาดังกล่าวของขุนวรการ โกศล มีใจความสรุปได้ดังนี้

“การจัดการศึกษาเหมาะสมกับภูมิประเทศของตน เห็นความสำคัญของการศึกษาสตรี...” (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.1/2., จศ. 1249)

ในระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์สมบัติโดยมีผู้สำเร็จราชการคือสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์อยู่นั้น ได้มีประกาศเรื่องโรงเรียนออกมาฉบับหนึ่ง พ.ศ.2411 ชักชวนให้ขุนนาง ข้าราชการ ส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนหลวงซึ่งจัดตั้งขึ้นภายในพระบรมมหาราชวัง

“เพื่อจะให้รู้หนังสือแลคิเลข ขนบธรรมเนียมราชการให้ชัดเจน จะได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อไป... ถ้าเล่าเรียนได้ชำนาญในการหนังสือแล้ว ความคิงาม ความเจริญก็จะมีแก่บุตรหลานของท่านทั้งปวงไปสิ้นกาลนาน”

(เอกสารการจัดการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511: 2)

จากประกาศฉบับนี้ก็จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พยายามที่จะให้บุตรหลานของขุนนางทั้งหลาย ซึ่งจะได้รับราชการในวันหน้าได้มีความรู้พื้นฐานตามแบบแผนประเพณี ทั้งเชื่อว่าการศึกษาเป็นรากฐานแห่งความคิงามทั้งปวงด้วย

จากการสนับสนุนการศึกษาสตรีสามัญชนดังกล่าวจะเห็นได้ว่าในปีพ.ศ.2445 เมื่อมีการวางโครงสร้างการศึกษาฉบับต่อมา ได้มีการกล่าวถึงการจัดการศึกษาของสตรีด้วยซึ่งแผนการศึกษาดังกล่าวเป็นแผนการศึกษาที่เลียนแบบมาจากประเทศญี่ปุ่น ดังปรากฏข้อความดังนี้

“...ญี่ปุ่นเป็นประเทศแรกในทวีปเอเชียที่ใช้แผนปัจจุบันศึกษาและวางโครงการศึกษาชาติ... โครงการศึกษาญี่ปุ่นกว่าจะตั้งขึ้นได้ต้องใช้เวลาที่ยืดยาวอยู่แรมปี ต้องใช้เงินและความคิดเป็นอันมาก วิธีของเราเป็นวิธีชุบมือเปิบ ...เมื่อสยามได้รับรายงานวิธีจัดการศึกษาของญี่ปุ่นแล้ว ก็ได้ตั้งค้นวางโครงการศึกษาของชาติเรา... ได้เปลี่ยนความมุ่งหมายเดิมที่หัดคนเพื่อให้ราชการด้วยหลักสูตรที่เรียกประโยคหนึ่ง ประโยคสอง มาเป็นความมุ่งหมายเพื่อให้การศึกษาแก่คนทั้งชาติ ทั้งเด็กชายและเด็กหญิง...” (กรมพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, 2514: 153-154 อ้างถึงใน อัจฉรา ชิวพันธ์, 2525: 39-40)

และส่งเสริมและสนับสนุนให้ราษฎรเข้ารับการศึกษา โดยการออกพระราชบัญญัติประถมศึกษาเท่ากับเป็นการยกฐานะของสตรีให้สูงขึ้นอีกด้วย จากการที่พระองค์ทรงปรับปรุงประเทศด้วยการตั้งหน่วยราชการต่างๆ ขึ้นมากมายนั้น และก็เป็นช่วงที่ราชการต่างๆ เริ่มขยายตัว จึงมีความจำเป็นที่จะต้องใช้คนเป็นจำนวนมาก ดังพระราชดำรัสของพระองค์ที่ว่า

“...เมืองเราเวลานี้ต้องการคนที่มีความรู้ที่จะรับราชการ ในหน้าที่ต่างๆ และประกอบกิจการต่างๆ เป็นอันมาก เพื่อจะให้การปกครองบ้านเมืองเป็นผลสำเร็จอย่างแท้จริง และให้ชาติเราเจริญด้วย ทรัพย์สมบัติและวิชาความรู้เพราะการช่างเฟื่องฟูแพร่หลายเสมอเหมือนชาติอื่นๆ การเรียนจึง เป็นข้อสำคัญในความเจริญของบ้านเมืองเป็นอันมาก...”

(พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2525: 71)

ต่อมาในปีพ.ศ. 2457 จึงได้มีการก่อตั้ง “โรงเรียนเพาะช่าง” ขึ้น แนวความคิดในการตั้งโรงเรียนเพาะช่างนี้จะเห็นได้จากคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เมื่อเปิดโรงเรียนดังกล่าวว่า

“...การศึกษาเมื่อจะว่าแต่โดยย่อก็มี 2 ประการ คือ การศึกษาความรู้สามัญอันเป็นกลาง ซึ่งเป็นความรู้อันบุรุษสตรีทั้งหลายจะพึงมีสำหรับตัวทั่วทุกคน มีการสอนวิชาหนังสือ เลข และภูมิศาสตร์ เป็นต้น ประเภทหนึ่ง การศึกษาวิชาความรู้อันหนึ่งอันใดเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่างสำหรับเป็นทางหาเลี้ยงชีพ ประเภทหนึ่ง การศึกษาในประเภทต้นซึ่งเรียนความรู้อันเป็นกลางนั้น สิ่งใดเจริญขึ้นนั้นตามลำดับ แต่ความรู้ซึ่งประชาชนได้เล่าเรียนแล้วเพียงเท่านั้น ก็เปรียบดั่งได้แต่เครื่องมือมาไว้ใช้สำหรับการทำงานเท่านั้น ยังหาได้รับความรู้ที่จะใช้เครื่องมือนั้นทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดได้สำเร็จรูปไม่ การศึกษาวิชาพิเศษเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่างจึงเป็นของต้องการอย่างยิ่ง ซึ่งจะต้องบำรุงให้เกิดมีขึ้น ได้แก่การฝึกหัดศิลปะการหัตถกรรม เป็นต้น...” (แจ่ม สุนทรเวช, 2513: 283)

ในพ.ศ.2453 ตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการร่างประกาศเรื่อง การเล่าเรียนของประเทศสยาม เพื่อชี้แจงให้ราษฎรได้ทราบและเข้าใจจุดหมายของการจัดการศึกษา ประกาศนี้แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดในการจัดการศึกษาของพระองค์ได้เป็นอย่างดี ซึ่งได้กล่าวถึงการศึกษาแบบเดิมของไทย ความจำเป็นในสมัยใหม่ที่ต้องขยาย การจัดการศึกษาแบบใหม่ ใครควรเป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการศึกษาของเด็ก จุดมุ่งหมายใหม่ในการจัดการศึกษาของรัฐบาล เป็นต้น จึงคัดลอกจากเอกสารเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(2511: 11-12) มานำเสนอต่อไปนี้

ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ

เรื่อง การเล่าเรียนของประเทศสยาม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ทรงพระอนุสรคำนึงถึงการเล่าเรียนของประเทศสยาม ซึ่งได้มีสืบมาแต่โบราณคือ วัดเป็นสำนักที่เล่าเรียนหนังสือ และบ้านเป็นที่เรียนศิลปวิชาการหาเลี้ยงชีพต่างๆตามเหล่าตามตระกูล ตลอดจนงานตราบเท่าทุกวันนี้

บัดนี้การติดต่อกันระหว่างนานาชาติทั่วโลกมีมากขึ้นแล้ว ทางทะเลมีเรือกลไฟ ทางบกก็มีรถไฟ ความต้องการแลกเปลี่ยนสินค้ากระทำให้นานาชาติคบหาสมาคมกัน อันเป็นเหตุให้ความรู้ทั้งฝ่ายวิชาการและฝ่ายศิลปการทำด้วยฝีมือต้องหันเหียงไปหาที่ถูกต้อง ที่ได้ประโยชน์ยิ่งวิชาหรือศิลปใดก็แพ้เสื่อมไป หรือต้องเปลี่ยนแปลงไปให้สู้กันได้ในประเภทเดียวกัน

อันความยิ่งหย่อนเป็นลุ่มๆคองๆในส่วนศิลปวิชาการทั้งปวงนี้ เมื่อครั้งการไปมาระหว่างนานาชาติประเทศยังไม่ติดต่อกันได้สะดวก ความยิ่งและหย่อนเป็นลุ่มๆคองๆนี้ก็อาจมีอาจเป็นอยู่ได้ในที่ต่างกัน แต่ครั้นการติดต่อกันได้มาถึงเข้าแล้วดังในสมัยนี้ ความรู้ศิลปวิชาการทั้งปวงจำต้องหันเข้าหาความสม่ำเสมอเป็นลำดับไปทุกที

เพราะเหตุสมัยและความเปนไปของประเทศบ้านเมืองได้เปลี่ยนมาฉะนี้ จึงจำเป็นต้องคิดบำรุงศิลปวิชาการทั้งปวงของเราให้เจริญขึ้น ป้องกันไม่ให้เสื่อมทรามลงไปด้วยอำนาจที่ต้องแข่งขันกับเขาอื่น ความทะนุบำรุงและป้องกันเช่นนี้ ก็ได้เตรียมจัดการฝึกหัดสั่งสอนกันให้เกิดความรู้และความสามารถยิ่งยวดขึ้น จำเดิมแต่รัฐบาล ได้เริ่มตั้ง โรงเรียนมาเปนเวลานานแล้วก็ดี แต่โดยที่ความประสงค์ในขั้นต้นต้องหัดคนเข้ารับราชการก่อน จึงทำให้เกิดความเข้าใจผิดไปว่า การเล่าเรียนนั้นสำหรับแต่ผู้ที่จะรับราชการ ไม่ใช่หน้าที่ของคนทั้งปวง ซึ่งจะต้องฝึกหัดตัวของตัวในวิชาความรู้แล้วเมื่อได้ขยายการเล่าเรียนให้แพร่หลายออกไปทั่วพระราชอาณาเขตร์ จึงพากันหลงงงวไปว่าการเล่าเรียนทั้งหลายต้องเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะออกทุนรอนให้หมด ความเข้าใจผิดอันนี้เป็นเครื่องหน่วงความเจริญของบ้านเมืองให้เนิ่นช้า

แท้จริงการเล่าเรียนนี้เป็นเครื่องชักจูงให้เกิดความฉลาด ให้รู้จักประพฤติดุคติ ให้สามารถใช้ ศิลปวิชาการหาเลี้ยงชีพ ไม่ว่าวิชาและศิลปวิชา ตั้งแต่แปนครุ เปนแพทย์ ตลอดไปจนถึงเปนพ่อค้า และเปนช่าง ย่อมต้องเรียนก่อน จึงจะรู้สำเร็จเป็นอย่างดีได้ ก็คนเกิดมาจำต้องหาเลี้ยงชีพในทางใด ทางหนึ่งทุกคนด้วยกัน เหตุฉะนั้นมรรคที่บิดามารดาเคียดจะให้แก่เด็กอะไร ไม่ดียิ่งกว่าวิชาความรู้ ซึ่ง จะได้เป็นทุนหนุนตนให้สูงขึ้น ให้เป็นที่ตั้งแห่งความประพฤดี ความสุขและ โภคทรัพย์ได้แท้จริง ยิ่งกว่ามรรคที่ให้เปนทุนทรัพย์ ซึ่งอาจจะหมดเปลืองและสูญสิ้นไปได้นั้นอีก

เมื่อได้ทรงพระราชดำริดังนี้ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า แต่บัดนี้ไปให้เปนหน้าที่ของบิดามารดาและผู้ปกครองเด็ก ที่จะสั่งสอนและแสวงหาการเล่าเรียนให้แก่เด็ก โดยสมควรแก่การถาบันรูปและกำลังทุนทรัพย์ ฝ่ายรัฐบาลก็จะได้วางรูปโครงการของการเล่าเรียนสำหรับชาติบ้านเมืองลงไว้ให้เปนหลัก ดังที่เจ้าหน้าที่คือ กระทรวงธรรมการจะได้ ประกาศให้ทราบทั่วกันเปนลำดับต่อไป ความประสงค์จำนงหมายในการสั่งสอนฝึกหัดกันนั้น ให้ มุ่งต่อผลสำเร็จดังนี้ คือ

ให้เป็นผู้แสวงหาศิลปวิชาเครื่องอบรมปัญญาความสามารถ และความประพฤดีประพฤดี ชอบ ให้ดำรงรักษาวงศ์ตระกูลของตน ให้โอบอ้อมอารีแก่พี่น้อง ให้มีความกลมเกลียวร่วมทุกข์ สุขกัน ในระหว่างสามิภรรยาให้มีความซื่อตรงต่อกัน ในระหว่างเพื่อนให้รู้จักกระหมัดกระหม่อมเจียมตัว ให้มีเมตตาจิตร์แก่ผู้อื่นทั้งปวง ให้อุดหนุนสาธารณประโยชน์อันเป็นประโยชน์ร่วมกันทั้งหมด ให้ประพฤติดำพระราชกำหนดกฎหมาย เมื่อถึงคราวที่จะต้องช่วยชาติบ้านเมือง ให้มอบกาย สวามิภักดิ์ด้วยกล้าหาญ และด้วยจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้รำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณ และมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อยู่ทุกเมื่อ

เมื่อใดความรู้สึกต่อหน้าที่เหล่านี้ทั้งหมดได้เข้าฝังอยู่ในสันดาน จนปรากฏด้วยอาการกริยา ภายนอกแล้ว เมื่อนั้นความสั่งสอนฝึกหัดชื่อว่าสำเร็จ และผู้ใดเล่าเรียนถึงผลสำเร็จเช่นนี้แล้ว ผู้นั้น ชื่อว่าเปนราษฎรอันสมควรแก่ประเทศสยามยิ่งนัก

ประกาศมา ณ วันที่ กันยายน รัตนโกสินทรศก129 ตรงกับวันที่ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

ระบบการศึกษาในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ.2453-พ.ศ. 2468) เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรก ที่เสด็จไปศึกษาวิทยาการ สมัยใหม่ที่ประเทศอังกฤษเป็นเวลานานถึง 10ปี พระองค์ย่อมได้รับอิทธิพลของแนวความคิดแบบ อังกฤษมาด้วย จะเห็นได้จากเมื่อพระองค์ทรงจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ภายหลังจากที่เสด็จขึ้น ครองราชย์ได้เพียง 2 เดือนเศษเท่านั้น แนวความคิดของพระองค์ดังปรากฏในพระบรมราโชวาทที่

พระราชทานแก่นักเรียนโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2457(แจ่ม สุนทรเวช, 2513: 104-105) ซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า

“...แต่ถ้าหากว่า การศึกษาที่เป็นมาแล้วนั้นดำเนินไม่ถูกรอย คือ ไม่มีใครจะได้สอนให้คนไทยนึกถึงสิ่งที่เคยเป็นมาแล้ว มักจะหันหาแบบของคนโน้นคนนี่มาตั้งเป็นแบบอย่างเท่ากับเอาห้วยกษบ้างหัวเงาะบ้างมาสวมลงในหัวคน ก็อ้าวห้วยกษหัวเงาะเหล่านั้นมิใช่มันเหมือนหรือเหมาะกับรูปหัวไปทุกทีเสียเมื่อไร ถึงนายช่างจะทำให้วิจิตรพิสดารอย่างไร ก็ไม่เหมือนคน เพราะฉะนั้น ถ้าไปโค่นที่หัวโค นัยน์ตาเราไม่ตรงรอยที่เขาเจาะไว้ผลจะเป็นอย่างไรเล่า? เราก็ต้องหกล้มปากแตกไปเท่านั้นเอง และที่ปากแตกกันเสมอเดี๋ยวนี้ก็เพราะเหตุใด? เพราะเหตุการณ์ศึกษาลืมน้อยสำคัญไปเสีย ไปเข้าใจผิดเห็นเสียว่า สอนให้รู้หนังสือคิดเลข ทำบัญชีได้ก็พอแล้ว ที่แท้คนโบราณท่านกล่าวไว้ว่า ปากเป็นเอก เลขเป็นโท หนังสือเป็นตรี ความชั่วดีเป็นตรา นึกก็เห็นว่า ความชั่วและความดีนั้นจะไปเปรียบอะไรไม่ได้ ต้องยอมยกให้เป็นตรา คือ ใครทำดีหรือทำชั่วก็ได้แก่ตัวของผู้นั้นเอง เมื่อได้ประทับตราลงไปแล้ว จะเปลี่ยนแก้ไขอย่างไร ไม่ได้เป็นอันขาด คงตราเป็นอย่างไรก็ต้องปรากฏลายประทับตราอย่างนั้น ข้อนี้เป็นข้อสำคัญมาก เพราะฉะนั้นจึงต้องฝึกฝนกันมาให้เหมาะสมเสียตั้งแต่เล็กๆ ธรรมเนียมบัดนี้ที่รู้สึกแล้ว จึงได้คิดสอนจรรยาให้มากขึ้น ผลของจรรยาที่สอนนั้นก็คงจะเห็นได้มากขึ้นทุกที...”

จากพระราชดำรัสนี้จะเห็นข้อเท็จจริงได้ดังนี้ ประการแรกคือ การรับแบบอย่างของชาติอื่นย่อมเป็นไปได้ยาก เช่น ในพ.ศ.2445 กระทรวงธรรมการได้นำเอาแผนการศึกษาของญี่ปุ่นมาใช้ แต่ผลที่ได้ออกมาแตกต่างจากญี่ปุ่น ประการต่อไปคือการให้ความสำคัญกับภาษาหนังสือมากเกินไป ซึ่งได้ก่อให้เกิดปัญหาโรคอยากเป็นเสมียน อยากรับราชการ ประการสุดท้ายคือ คุณสมบัติของคนไทยที่ถูกละเลยไป ได้แก่ การเทิดทูนพระมหากษัตริย์ ความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน นิสักริทธิธรรมของคนไทย และการยึดมั่นในอำนาจอันชอบธรรม

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว(2509: 149) พยายามเปลี่ยนค่านิยมบางประการของประชาชนไทย ซึ่งมีผลต่อการศึกษาดังนี้คือ

1) ทรงชักชวนให้ผู้ใจบุญสุนทานหันมาทำบุญโดยการสร้างโรงเรียนแทนการสร้างวัดตามประเพณีนิยม เพราะโรงเรียน “เป็นที่ศึกษาของประชาชน เป็นสาธารณประโยชน์...ใครมีจิตศรัทธาในพระพุทธศาสนา จะบำเพ็ญกุศลด้วยการสร้างโรงเรียน ก็เป็นสิ่งพึงทำได้...” และทรงอธิบายว่าการปฏิสังขรณ์วัดที่มีอยู่ก็เป็นการเพียงพอ และการสร้างโรงเรียนก็จะให้ผลานิสงส์มากมายเหมือนกัน

2) ทรงพยายามทำให้คนไทยทั้งหลายเป็นตัวของตัวเอง ไม่ต้อง “อาศัยความคิดเดินตามรอยตีนของชาติอื่น” แต่เพียงอย่างเดียว ไม่ต้องรอให้ฝรั่งทำก่อนแล้วจึงทำตาม แต่จะต้องมีความคิดริเริ่มเชื่อมั่นในตนเอง ถ้าทำอย่างนี้ได้แล้ว เราจึงจะเจริญทัดเทียมกับชาติอื่นได้ นอกจากนี้คนไทยจะต้องไม่ถูกรังแกคนไทยด้วยกันเอง ขณะเดียวกันทรงเตือนคนไทยทั้งหลายว่า “คนเราทุกคนที่มีความรักชาติต่อชาติย่อมนึกถึงประโยชน์แห่งชาติบ้านเมืองของตนยิ่งกว่าประโยชน์ของประเทศอื่น เพราะฉะนั้นจะไม่เป็นการเหลือวิสัยหรือ ที่จะหวังให้ชาวต่างประเทศเขาระลึกถึงประโยชน์ของเมืองไทยเท่ากับเราผู้เป็นไทยเอง...”

3) ทรงพยายามสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเรียนหนังสือ ไม่ใช่หวังเพียงแต่ว่าจะต้องไปเป็นเสมียน หรือมุ่งรับราชการแต่เพียงอย่างเดียว

4) ทรงชี้ให้เห็นว่า วัฒนธรรมตะวันตกนั้นมีทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดี ซึ่งจะต้องเลือกรับ ใช่ว่า การประพฤติปฏิบัติตามฝรั่งจะเป็นสิ่งแสดงถึงความเจริญ หรือ “ศิวิไลซ์” ไปทุกอย่าง เช่น การดื่มสุราจนเมามาข การต้อนรับแขกด้วยวิสกี้และ โชคา การทำอะไรตามอำเภอใจโดยไม่เลือกว่าเป็นสิ่งผิดหรือถูก การถือเกียรติยศจนเกินไปจนทำให้สำคัญตนผิด ความสุรุ่ยสุร่ายด้วยเหตุผลต่างๆจนทำให้เกิดความยากจน เป็นต้น

ผู้วิจัยสรุปบริบทด้านการศึกษาของสตรีไทยในระบอบพ.ศ.2441- พ.ศ.2474 ตามเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับบทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทย ได้ดังนี้

พ.ศ.2441 รัฐบาล ได้จัดทำโครงการศึกษาซึ่งเป็นแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับแรกของประเทศไทย โดยให้ความสำคัญของการศึกษาสตรีไว้ในภาคหนึ่งว่าด้วยการศึกษาในกรุงเทพฯ

พ.ศ.2441 การอุดมศึกษาเริ่มระยะแรกมาจากโรงเรียนข้าราชการพลเรือนหรือโรงเรียนมหาดเล็กหลวง มุ่งฝึกให้กุลบุตรไปรับราชการในกระทรวงมหาดไทย

พ.ศ.2445 แผนการศึกษาได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ส่วนคือ สามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา การศึกษาชั้นอุดมศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของสามัญศึกษา

พ.ศ.2453 รัชกาลที่ 6 โปรดเกล้าฯยกโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ.2456 ตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูแห่งแรกและประกาศใช้โครงการศึกษาชาติ

พ.ศ.2459 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯสถาปนา “จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกในประเทศไทยที่มีระดับการเรียนชั้นปริญญาตรี

พ.ศ.2464 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯตราพระราชบัญญัติประถมศึกษา

พ.ศ.2470 เริ่มมีสตรี 7 คนแรกเข้าศึกษาในคณะเตรียมแพทย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ.2475 สตรี 3 คนสำเร็จการศึกษาเป็นแพทย์สตรี

พ.ศ.2475 การจัดการศึกษามีนโยบายมุ่งเน้นความเสมอภาคของประชาชนทุกหมู่เหล่า

4.2 บทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทย ในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474

บทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทยในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 สตรีสามัญชนทั่วไปได้รับการศึกษาในบ้านในครอบครัว หรือจากบุคคลในครอบครัว สตรีชั้นสูงได้รับการศึกษาในพระบรมมหาราชวัง ก่อนที่จะมีการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน จึงเป็นการยากมากที่สตรีจะได้รับเสรีภาพให้ออกนอกบ้าน การสมาคมระหว่างชายและหญิงจึงเป็นไปได้ด้วยความยากลำบาก จนกระทั่งสตรีได้มีโอกาสเข้าศึกษาระดับอุดมศึกษาครั้งแรก เมื่อเริ่มมีการศึกษาระดับอุดมศึกษาของไทยนั้น ได้เริ่มตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการประกาศยกโรงเรียนมหาดเล็กเป็น โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2453

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชดำริเห็นสมควรขยายการศึกษาในโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อขยายการศึกษาให้กว้างขวางขึ้นคือไม่เฉพาะสำหรับผู้ที่จะเล่าเรียนเพื่อรับราชการเท่านั้น ผู้ใดมีความประสงค์จะศึกษาวิชาชั้นสูง ก็ให้เข้าเรียนในโรงเรียนนี้โดยทั่วกันจึงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ยกโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นมหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ.2459 พระราชทานนามว่า “จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” เพื่อเป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในระยะแรกผู้เรียนในมหาวิทยาลัยเป็นชายล้วน จนกระทั่งในปี พ.ศ.2470 ได้มีนิสิตหญิงเข้าศึกษาในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นรุ่นแรกจำนวน 7 คน เรียกว่า “นิสิตดา” ซึ่งเข้าศึกษาในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ในชั้นเตรียมแพทย์ นิสิตหญิงรุ่นแรกเรียนจบแพทย์หญิงในปลายปี พ.ศ.2475 มี 3 คน นับตั้งแต่ พ.ศ.2475 เป็นต้นมา จำนวนบัณฑิตสตรีได้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จึงนับเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่สตรีเข้าเรียนในระดับปริญญาตรีเป็นครั้งแรก “นิสิตดา” จึงได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อใช้เรียกนิสิตหญิงของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.2.1 ด้านผู้เรียน

บทบาทด้านการเรียน

บทบาทผู้เรียน ด้านการเรียนในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 ของสตรีในระยะเริ่มเข้ารับการศึกษาศึกษาในการศึกษาระดับอุดมศึกษา เริ่มปรับตัวจากประเพณีเก่าในการแบ่งแยกเพศชายและเพศหญิง ไม่ให้มีการสมาคมกันภายนอกบ้าน ดังจะเห็นได้จากข้อความว่า

“...ส่วนบรรยากาศในการเรียนของนิสิตหญิงรุ่นแรกนี้ พวกนิสิตหญิงถูกจัดให้นั่งแถวหน้า และตลอดเวลาจะถูกสายตาของนิสิตชายทุกคู่จ้องดูและจับผิดทุกอิริยาบถ จนในระยะแรกๆนี้ นิสิตหญิงได้รับสมญาว่า “สิ่งผิดที่” (อวย เกตุสิงห์, 2521: 841-851 อ้างถึงใน นิสิต ชูโต, วนิดา พูนศิริวงศ์ และพิไล เข้มงามเหลือ, 2535: 12)

การคบหาสมาคมกับเพศชายแม้กระทั่งการเรียน สตรีใช้เวลาปรับตัวในการเรียนและการวางตัวกับเพื่อนต่างเพศอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากข้อความว่า

“แต่เมื่อนิสิตหญิงเข้าเรียนปฏิบัติงานในห้องทดลองวิทยาศาสตร์ซึ่งต้องทำเป็นกลุ่ม ซึ่งผู้ช่วยอาจารย์ในห้องทดลองวิทยาศาสตร์เป็นชาย และต้องเข้ากลุ่มปนกับชาย นิสิตหญิงจึงจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยความรู้ด้านวิทยาศาสตร์จากนิสิตชาย โดยเฉพาะนิสิตหญิงรุ่นแรก ส่วนใหญ่มีพื้นฐานทางด้านภาษา แต่ไม่มีพื้นฐานทางด้านวิทยาศาสตร์” (นิสิต ชูโต, วนิดา พูนศิริวงศ์ และพิไล เข้มงามเหลือ, 2535: 12)

ในสมัยนั้นแนวความคิดการแบ่งแยกเพศเป็นเรื่องปกติธรรมดาในสังคมไทย ถึงจะไม่กฏระเบียบข้อห้ามกำหนดไว้ แต่สตรีก็ยังคงกลัวถูกเพื่อนล้อเลียน แสดงให้เห็นว่าค่านิยมความคิดดั้งเดิมของสังคมไทยเรื่องการแบ่งแยกเพศชายหญิงเข้มข้นมาก จนยึดถือกันเป็นข้อปฏิบัติเคร่งครัดในการดำเนินชีวิตของสตรี แม้ว่าจะได้รับโอกาสออกสู่สังคมภายนอกแล้วก็ตาม ดังจะเห็นได้จากข้อความว่า

“การแบ่งแยกเพศเป็นเรื่องธรรมดา มีแต่พี่กับน้องต่างเพศเท่านั้นที่ไปไหนมาไหนด้วยกัน สโมสรนิสิตอาจมีนิสิตหญิงเข้าไปใช้ห้องสมุดซึ่งอยู่ชั้นบนในบางเวลา แต่ก็ต้องจูงกันไป 2-3 คน หรือไม่ก็มิให้ผู้ติดตามมาด้วยอีกหนึ่งหรือสองคนเป็นธรรมดา พอมาถึงสโมสรแล้วก็มีการแยกเพศ จะมาสูงส่งกันต่อหน้าต่อตาคนอื่นไม่ได้ ไม่ใช่เพราะมีกฏห้าม แต่เป็นเพราะกลัวเพื่อนล้อเลียน ทำให้เวียนหัวไปนานทีเดียว...” (เสนาะ ต้นบุญยืน, 2527: 224-227 อ้างถึงใน นิสิต ชูโต, วนิดา พูนศิริวงศ์ และ พิไล เข้มงามเหลือ, 2535: 12)

บทบาทด้านการเรียนของสตรีส่วนใหญ่ คือเรียนและปฏิบัติเช่นเดียวกับนิสิตชาย ถึงจะนั่งเรียนแถวหน้า นั่งแยกกันอยู่ระหว่างนิสิตชายและหญิง แต่การเรียนห้องปฏิบัติการวิทยาศาสตร์ก็เรียนรวมกัน นอกจากนี้ผลการเรียนของนิสิตหญิง ไม่ได้ดีไปกว่านิสิตชายดังปรากฏในข้อความว่า

“ด้านผลการเรียนของนิสิตหญิงเป็นที่ยอมรับของนิสิตชายและสังคมไทยมากขึ้น นับตั้งแต่ผลการเรียนของนิสิตหญิงรุ่นแรกที่สามารถสอบได้ที่ 1 ในชั้นตลอดมา คือ คุณชด นิธิประภา อาจารย์จึงได้ขอให้เป็นครูผู้ช่วยในขณะที่เรียนอยู่ โดยได้รับเงินเดือนด้วย นอกจากนี้ในปีพ.ศ.2480 ยังมีนิสิตหญิงได้รับรางวัลจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเพียงคนเดียว เทียบไต่กับนิสิตชาย ผลการเรียนของนิสิตหญิงเป็นเพียงส่วนหนึ่งซึ่งแสดงถึงสติปัญญา

และความสามารถของนิสิตหญิงว่ามีได้ด้อยกว่านิสิตชายเลย” (นิตา ชูโต, วนิตา พูนศิริวงศ์ และ พิไล เข้มงามเหลือ, 2535: 13)

นอกจากบทบาทด้านการเรียนของสตรีคือ เรียนเป็นส่วนใหญ่แล้ว สตรียังทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเรียนนอกชั้นเรียน คือ การไปทัศนศึกษาที่ไปวันเดียวกลับ เพราะไม่ได้รับอนุญาตให้ไปค้างต่างจังหวัด ซึ่งเป็นการยากที่บิดามารดาจะอนุญาตให้บุตรสาวไปนอกบ้าน แม้ว่าจะไปเป็นกลุ่มก็ตาม การไปทัศนศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษานอกสถานที่โดยมีอาจารย์ควบคุมไปด้วย ต่อมาการไปทัศนศึกษาจึงเป็นกิจกรรมนอกชั้นเรียนที่ได้รับความนิยมในสมัยนั้นคือตั้งแต่ พ.ศ.2474 เป็นต้นมา

“กิจกรรมหนึ่งซึ่งทั้งนิสิตหญิงและชายได้ทำกิจกรรมร่วมกันก็คือ การไปทัศนศึกษาซึ่งในสมัยนี้ยังเป็นการยากที่บิดามารดาจะอนุญาตให้บุตรสาวไปนอกบ้าน แม้ว่าจะไปเป็นกลุ่มก็ตาม การไปทัศนศึกษาที่จังหวัดอยุธยาในปี พ.ศ.2474 จึงเป็นการไปทัศนศึกษาของนิสิตหญิงกับชายเป็นครั้งแรก การไปทัศนศึกษาครั้งแรกนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ “การเที่ยวครั้งนี้มิใช่จะได้รับแต่ความสนุกสนานและความรู้ทางภูมิศาสตร์และพงศาวดารเท่านั้นหามิได้ยังเป็นเครื่องช่วยเชื่อมความสามัคคี”

(นิตา ชูโต, วนิตา พูนศิริวงศ์และพิไล เข้มงามเหลือ, 2535: 15)

บทบาทด้านกิจกรรมนิสิตนักศึกษา

บทบาทผู้เรียน ด้านกิจกรรมนิสิตนักศึกษาในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 ของสตรีในระดับอุดมศึกษา เริ่มมีบทบาทครั้งแรก พ.ศ.2473 โดยมีบทบาทในฐานะกรรมการสโมสรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และในปีต่อมานิสิตหญิงก็ได้ทำหน้าที่ต่างๆในสโมสรอีก ซึ่งในขณะนั้น (พ.ศ. 2470) สโมสรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้แบ่งการจัดกิจกรรมต่างๆของสโมสรเป็นแผนกต่างๆ ดังนี้ แผนกฟุตบอล(รวมรักบี้ฟุตบอลด้วย) แผนกเทนนิส (รวมแบดมินตันและลอนเทนนิส) แผนกห้องสมุด แผนกภัตตาคารและกีฬาในร่ม (ต่อมาได้แยกเป็นแผนกกีฬาในร่มและแผนกภัตตาคารได้ยกเลิก) แผนกละคร แผนกดนตรี แผนกปาฐกถาและ ได้คารม แผนกชุมนุมนิสิตดา (ต่อมาเรียกชุมนุมนิสิตหญิง) กิจกรรมซึ่งแต่ละแผนกจัดสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ กิจกรรมด้านกีฬา กิจกรรมด้านบันเทิง (นิตา ชูโต, วนิตา พูนศิริวงศ์ และ พิไล เข้มงามเหลือ, 2535: 22)

1) กิจกรรมด้านกีฬา เป็นกิจกรรมเพื่อบำรุงอนามัยของนิสิตชายและหญิง “กีฬาจะเป็นกิจกรรมของนิสิตชายเป็นส่วนใหญ่ นิสิตหญิงมิได้ร่วมกิจกรรม นิสิตหญิงมักจะแอบเล่นแบดมินตันในวันอาทิตย์ เพราะไม่มีอาจารย์ดูแล คณบดีก็คัดค้านกิจกรรมที่มีนิสิตหญิงและชายร่วมกัน ต่อมานิสิตหญิงมีโอกาสร่วมกิจกรรมด้านกีฬาโดยส่วนใหญ่เป็นผู้ชมและผู้เชียร์นิสิตชายเล่นกีฬา โดยฝ่ายนิสิตชายเป็นฝ่ายเชิญชวนนิสิตหญิงให้ไปร่วมชม ร่วมเชียร์ เพราะนิสิตหญิงเป็นกำลังใจ

สำคัญของการแข่งขันกีฬาสมัยนั้น” (นิตา ชูโต, วนิดา พูนศิริวงศ์ และ พิไล แยมงาม เหลือ, 2535: 22) ในปีต่อมา นิสิตหญิงก็ได้เข้าร่วมแข่งขันกีฬาร่วมกับนิสิตชาย มีโอกาสได้แสดงออกซึ่งความสามารถด้านกีฬา

2) กิจกรรมด้านบันเทิง เป็นกิจกรรมนอกหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างพัฒนาการทางกาย จิตใจ และสังคม และเป็นการประชาสัมพันธ์มหาวิทยาลัย ได้แก่ งานต้อนรับนิสิตใหม่ งานละครประจำปี งานรื่นเริงประจำปี งานชุมนุมนิสิตหญิง เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมภายนอกรั้วมหาวิทยาลัยอีก ได้แก่ งานวันพระรูป พุทธบอลประเพณี จุฬาฯ-ธรรมศาสตร์ฯ งานวางพวงมาลาในวันมหาธีรราชธรรม เป็นต้น ตัวอย่างเช่น งานวันพระรูป หรืองานวันจุฬาลงกรณ์ เป็นงานที่นิสิตทุกคนได้แสดงออกถึงความกตัญญูกตเวทีต่อผู้พระราชทาน กำเนิดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเป็นงานสังคมงานใหญ่งานหนึ่งในสมัยนั้น ซึ่งประชาชนรอบชมพวงมาลาของสถาบันการศึกษาแต่ละแห่ง นับเป็นการประกวดฝีมือดอกไม้สดดังข้อความว่า

“วันของเรา” โดย “ทุกคนจะรีบตื่นตั้งแต่เช้ามัดแต่งเครื่องแบบออกไปยืนหน้าพระลาน ช่วยกันขายหนังสือ ใครๆก็อยากดูแถวนิสิตจุฬาฯ...” (สมศรี สุกุมลนันทน์ อ้างถึงใน นิตา ชูโต, วนิดา พูนศิริวงศ์ และ พิไล แยมงาม เหลือ, 2535: 32)

“...ในงานวันพระรูป นิสิตหญิงทุกคนภาคภูมิใจที่ได้แต่งเครื่องแบบ เพราะสวมแล้วผู้คนรู้ว่าสาวนั้นเป็นนิสิตของมหาวิทยาลัยต้นฉบับของเมืองไทย สาวที่เรียนชั้นมหาวิทยาลัยมีน้อยนัก นับคนได้ จึงเป็นที่ภูมิใจหนักหนา...” (สมศรี สุกุมลนันทน์, 2525: ร-29-ร-31 อ้างถึงใน นิตา ชูโต, วนิดา พูนศิริวงศ์ และ พิไล แยมงาม เหลือ, 2535: 32)

บทบาทด้านการช่วยเหลือสังคมภายนอก

บทบาทผู้เรียน ด้านการช่วยเหลือสังคมภายนอกในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 ในช่วงปี พ.ศ.2470 นั้น นิสิตหญิงได้มีส่วนร่วมชมรมร่วมเชียร์การแข่งขันระหว่างทีมฟุตบอลของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกับทีมฟุตบอลของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ณ สนามหลวงซึ่งหลวงกาจสงคราม ได้เชิญไปแข่งขันเพื่อเก็บเงินบำรุงอากาศยานสยาม ในปีถัดมา สมาคมกองปราบวัณโรคได้เชิญทีมฟุตบอลทั้งสองมหาวิทยาลัยไปแข่งอีกครั้งหนึ่งที่สนามโรงเรียนสวนกุหลาบ เพื่อเก็บเงินบำรุงกองการปราบวัณโรคแห่งสยาม (นิตา ชูโต, วนิดา พูนศิริวงศ์ และ พิไล แยมงาม เหลือ, 2535: 22-23)

4.2.2. ด้านผู้สอน

บทบาทด้านวิชาการ

บทบาทผู้สอน ด้านวิชาการในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 ของสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษานี้ ในช่วงปีพ.ศ.2470 ผู้สอนส่วนใหญ่เป็นผู้ชายหรืออาจารย์ชาวต่างประเทศ

ภายหลังจึงมีอาจารย์ผู้หญิง แต่ในระหว่างที่เรียนอยู่ นิสิตหญิงที่เรียนเก่งมาก อาจารย์ขอให้เป็นผู้ช่วย โดยได้รับเงินเดือนด้วยเป็นเวลา 1 ปี ดังข้อความที่ปรากฏว่า

“อาจารย์ส่วนใหญ่ในสมัยแรกนี้เป็นอาจารย์ชาย บางท่านเป็นเจ้านายในพระราชวงศ์ ส่วนใหญ่มีบรรดาศักดิ์ อาจารย์จะเอาใจใส่ดูแลสั่งสอน และควบคุมดูแลนิสิตหญิงอย่างใกล้ชิด อาจารย์ปฏิบัติกับนิสิตเหมือนลูกหลานของตนเอง นิสิตให้ความเคารพและเชื่อฟังอาจารย์มาก แต่อาจารย์ชายบางท่าน ขณะสอนชอบพูดประโยคสองแง่สองมุม ทำให้นิสิตหญิงรู้สึกอึดอัดและอายมาก...” (นิตยา ชูโต, วนิดา พูนศิริวงศ์ และพิไล แยมงามเหลือ, 2535: 13)

“อาจารย์คนไทยเข้มงวดกวดขันมิให้นิสิตหญิงและนิสิตชายสนิทสนมกันมากนัก ถือว่าชายกับหญิงไม่ควรคบกันอย่างสนิทสนมในวัยเรียน หรือเกือบเรียกได้ว่าเป็นของต้องห้าม นิสิตมีความใกล้ชิดกับอาจารย์ชาวต่างประเทศบ้างเล็กน้อย เพราะอาจารย์ชาวต่างประเทศเชิญนิสิตไปเลี้ยงน้ำชาที่บ้านเนื่องในวันเทศกาลตรุษฝรั่ง” (นิตยา ชูโต, วนิดา พูนศิริวงศ์ และพิไล แยมงามเหลือ, 2535: 13)

บทบาทผู้สอนด้านวิชาการของสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาในยุคนี้ มีวิธีการสอนที่ดีเป็นที่ปรึกษากับนิสิตได้ทั้งเรื่องเรียนและปัญหาต่างๆ ไป วิธีการสอนจะสอนทั้งวิชาการการอบรม กิริยามารยาทไปพร้อมกัน ดังข้อความที่ปรากฏว่า

“ในด้านการสอนมีอาจารย์หญิงซึ่งเป็นคนไทยเพิ่มขึ้น นิสิตหญิงมีความสนิทสนม รักใคร่เคารพนับถืออาจารย์หญิงมากกว่าอาจารย์ชาย ตลอดจนสามารถปรึกษากับอาจารย์หญิงได้ ทั้งเรื่องการเรียนและปัญหาต่างๆ ไป ส่วนอาจารย์ชายส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีวุฒิสูง บางท่านมีบรรดาศักดิ์ นิสิตต่างให้ความเคารพนับถือ ทั้งอาจารย์ชายและอาจารย์หญิงมีความเข้าใจ นิสิต และมีวิธีสอนที่ดี จนเป็นที่รักใคร่ของนิสิตทั่วไป อาจารย์หญิงจะสอนทั้งวิชาการและ กิริยามารยาทไปพร้อมๆ กันในห้องเรียน” (นิตยา ชูโต, วนิดา พูนศิริวงศ์ และ พิไล แยมงามเหลือ, 2535: 39)

และใช้วิธีการสอนแบบเลคเชอร์ บอกให้จด และการค้นคว้าข้อมูลนอกสถานที่ ดังข้อความที่ปรากฏว่า

“...เข้าห้องเลคเชอร์ อาจารย์ก็พูดๆ จนนวดแทบไม่ทัน ทันทันบ้างไม่ทันบ้าง ลอกคนทันกัน นัวเนีย... อาจารย์บางท่านเห็นใจพวกเรา ท่านบอกช้าๆ และบางท่านก็ว่าเรายังเด็กบอกย่อหน้า บอกวรรคให้เสียด้วย ยิ่งกว่านั้นบางท่านขยันเกินไป เรียกสมุดเลคเชอร์ไปตรวจแล้ว ให้แต้มเสียด้วย ตัวหนังสือห้วนๆ ก็ถูกหักแต้ม ทำงานไม่ถูกใจก็คู้หน้าขึ้น และยิ่งกว่านั้น อาจารย์บางท่านก็เอาชีตคำสอนมาแจกแล้วนั่งอ่านให้ฟังจนหมดชั่วโมง...”

(เกษม เขมรินทร์, 2513: 10อ้างถึงในนิตยา ชูโต, วนิดา พูนศิริวงศ์ และ พิไล แยมงามเหลือ, 2535: 72)

ซึ่งสอดคล้องกับข้อความการสัมภาษณ์ ดังจะเห็นได้จากข้อความว่า

“วิธีการสอนจะเป็นแบบบรรยายจะไม่ได้พูด วิชาที่เป็นวิชาปฏิบัติคือฝึกเขียนเรียงความ แล้วก็มีกิจกรรมพาไปทัศนศึกษานอกสถานที่ไปครั้ง ไปเข้าเย็นกลับ มีอาจารย์ควบคุมไปด้วย จะต้องขออนุญาตผู้ปกครอง” (รัตนา ตุงคสวัสดิ์, สัมภาษณ์ , 20 เมษายน 2551)

บทบาทด้านสังคม

บทบาทผู้สอน ด้านสังคมในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 ของสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษานี้ยังไม่เด่นชัดนัก อาจเนื่องจากในระยะที่มหาวิทยาลัยเริ่มมีนิสิตนักศึกษาหญิงเข้าศึกษา ยังไม่มีอาจารย์ผู้หญิงหรือมีจำนวนอาจารย์ผู้ชายมากกว่าเพราะในระยะก่อนพ.ศ.2470 สตรียังไม่ได้รับโอกาสศึกษาในระดับสูงจนมีความสามารถมาสอนในระดับอุดมศึกษาได้ บทบาทผู้สอนด้านสังคมในระยะแรกคงทำกิจกรรมด้านสังคมโดยเป็นผู้ดูแลนิสิตนักศึกษาหญิงในการช่วยเหลือสังคมภายนอก เพราะบทบาทผู้เรียนด้านการช่วยเหลือสังคมภายนอกของนิสิตนักศึกษาหญิงก็ยังไม่เด่นชัดเช่นกัน

4.2.3. ด้านผู้บริหาร

บทบาทด้านการบริหารจัดการ

บทบาทผู้บริหาร ด้านการบริหารจัดการในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 ของสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาในช่วงพ.ศ.2470 ยังไม่มีผู้บริหารการศึกษาระดับอุดมศึกษาเป็นสตรี ดังนั้นบทบาทด้านการบริหารจัดการจึงเป็นบทบาทของเจ้านายฝ่ายชายคือหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ซึ่งดำรงตำแหน่งคณบดีคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์องค์แรก ทรงรับผิดชอบการศึกษาของนักเรียนเตรียมแพทย์ด้วยพระองค์เอง ซึ่งเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการจัดสหศึกษาในระดับปริญญาตรีครั้งแรกในประเทศไทย ท่านได้ทรงติดต่อกราบทูลสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ขณะครั้งยังประทับอยู่ ณ สหรัฐอเมริกา ถึงความต้องการให้ผู้หญิงได้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยและได้รับความสนพระทัยและสนับสนุนตอบกลับมาเป็นที่น่าสังเกตว่า การบริหารจัดการการศึกษาสหศึกษาของท่านคณบดี หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรีในระยะเริ่มแรก ท่านให้ชายของท่าน คือ หม่อมเจ้าหญิงสุขศรีสมร เกษมศรี ปลอมองค์เป็นนิสิตหญิงคนที่แปด เพื่อคอยสังเกตการณ์อย่างใกล้ชิดอยู่ประมาณ 2 สัปดาห์ จนทรงพอพระทัยว่าทุกอย่างดำเนินไปตามทางที่ถูกต้องแล้ว จึงได้ทรงสั่งให้เลิกเฝ้าดู(นิตยา ชูโต, วนิดา พูนศิริวงศ์ และ พิไล เข้มงามเหลือ, 2535: 11)

ในช่วงระยะเริ่มแรกของการเปิดรับนิสิตนักศึกษาเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษานั้น บทบาทผู้บริหารด้านการบริหารจัดการจึงเป็นผู้ชาย ผู้วิจัยได้ค้นพบบันทึกเหตุการณ์ในการเป็นนิสิตหญิงเกี่ยวกับบทบาทผู้บริหารด้านการบริหารจัดการ จะเห็นได้ว่าท่านบริหารจัดการดูแลอย่างทั่วถึง

เหมาะสมกับสภาพสังคมในสมัยนั้น ซึ่งนับเป็นเรื่องใหม่ ที่สตรีไทยก็ได้มีโอกาสผ่านการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยได้เท่าเทียมกับบุรุษ ซึ่งในตอนแรกการยอมรับให้นิสิตหญิงศึกษาร่วมกับนิสิตชายได้นั้น คนไทยที่ยังยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีไทยโบราณยังไม่เห็นด้วยเป็นส่วนมาก ดังนั้นบิดามารดาในสมัยนั้นจึงยังไม่นิยมปล่อยให้บุตรสาวออกมาเรียนในชั้นสูงแบบ “สหศึกษา” เช่นนี้ แต่สำหรับหญิงสาวที่ได้รับอนุญาตให้ออกมาสอบเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยนับเป็นประสบการณ์ใหม่ ซึ่งได้นิสิตหญิงในคณะอักษรศาสตร์รุ่นแรกๆ ในสมัยนั้น บันทึกเหตุการณ์และความทรงจำดังข้อความดังต่อไปนี้

“เมื่อฉันเป็นนิสิตปีแรก... พ่อให้ฉันนั่งรถยนต์เข้ามาอยู่กับเพื่อนๆ แต่คนขับเป็นคนรู้จักนับถือกันฉันญาติ คอยควบคุมดูแลฉันด้วย... ฉันมากับเพื่อน 3 คน เขาคิดคนละ 12 บาท... ท่านคณบดีท่านเป็นคนเจ้าระเบียบ ท่านไม่ถึงกับตึงกฎ แต่ท่านบังคับหลายๆ ให้นิสิตหญิงทุกคนสวมถุงเท้ารองเท้ามาเรียน... และยังคงหอบข้าวกลางวันมาด้วย เพราะท่านให้รับประทานบนห้องพักข้างบน นิสิตหญิงจะลงมาข้างล่างก็ต่อเมื่อเข้าห้องเรียนเท่านั้น... ในสมัยนั้นเราเรียนร่วมกันในชั้นปีที่ 1 และปีที่ 2 วิชาใดเรียนรวมกันได้เช่นภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศสก็เรียนห้องเดียวกันราว 200 คน... วิชาไหนเป็นวิชาเฉพาะด้านก็แยกกันไป เช่น ฟิสิกส์ เคมี ก็มีแต่นิสิตแพทย์ วิศววะ วิทยาศาสตร์ ถ้าเป็นคณิตศาสตร์ก็มีอักษรศาสตร์ที่เลือกเรียนคำนวณด้วย การศึกษาในครั้งนั้นเป็นแบบ *Liberal Arts* มีวิชาบังคับ วิชาเลือก นับว่าเป็นหลักสูตรที่ทันสมัยมาก... เฉพาะแผนกอักษรศาสตร์วิชาบังคับภาษาไทย อังกฤษ และภาษาต่างประเทศอีก 1 ภาษา ซึ่งขณะนั้นเปิดสอนภาษาฝรั่งเศสและภาษาบาลี ส่วนอีก 2 วิชา ให้เลือกจากวิชาต่อไปนี่คือ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ คณิตศาสตร์ และธรรมวิภาค (*Divinity*) พวกนิสิตหญิงมักจะเลือกธรรมวิภาคและประวัติศาสตร์หมด...” (อ.บ. (นามแฝง), 2514: 96- 99)

4.3 สรุปและวิเคราะห์

สรุปข้อค้นพบบริบทที่มีต่อบทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทยในระยะพ.ศ.2441– พ.ศ. 2474

ข้อค้นพบบริบทด้านเศรษฐกิจ พบว่า

สถานะเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงจากเดิมการค้าขายระหว่างไทยกับต่างประเทศมีลักษณะปิด ชาวต่างประเทศจะซื้อขายกับเอกชนไม่ได้ จะต้องทำกับรัฐบาลโดยตรง สินค้าที่จะซื้อและขายนั้นจะต้องได้รับความเห็นชอบของรัฐบาล สถานะเศรษฐกิจในช่วงนี้ค่อนข้างดี ชนชั้นปกครองและพ่อค้าชาวจีนเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจ มีการขยายตัวทางการค้าทำให้มีการลงทุนมากมายทั้งนายทุนจีนและนายทุนจากยุโรป ทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจเงินตรา มีการว่าจ้างแรงงานโดยได้รับค่าตอบแทน

เจ้าหน้าที่และข้าราชการมีเงินเดือนประจำซึ่งแต่เดิมได้รับเพียงเบี้ยหวัดและใช้วิธีอาศัยผลประโยชน์จากระบบกินเมืองหรือเหมาเมือง หรือใช้ประโยชน์จากแรงงานไพร่และทาส

ข้อค้นพบ บริบทด้านสังคม พบว่า

เนื่องจากประเทศไทยถูกคุกคามจากมหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตก แก้ไขโดยมีแนวคิดที่สำคัญคือเปลี่ยนรูปการปกครองเป็นแบบพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ให้เสนาบดีรับผิดชอบและมีอำนาจการปกครอง แก้ไขปัญหาสินบน เลี่ยความสุขของประชากรให้เท่าเทียมกัน ยกเลิกขนบธรรมเนียมกฎหมายที่ล้าสมัย เปิดโอกาสให้ราษฎร ข้าราชการจะต้องมีความรู้และแสดงความคิดเห็นได้ ประเทศไทยต้องปรับตัวในทุกด้าน ตั้งแต่ระดับพื้นฐานของสังคมจนระดับสูงสุด จึงนำไปสู่การเลิกทาสในที่สุด การปฏิรูปได้แก่ ยกเลิกประเพณีล้าสมัย สร้างอำนาจแบบทันสมัย คือ ปฏิรูปการบริหารราชการให้เป็นเอกรัฐ การมีรวมศูนย์อำนาจ ทำให้เกิดเป็นรัฐชาติสยามขึ้น การสร้างชาติ คือ การใช้ระบบการศึกษาโดยมีหลักสูตรจากส่วนกลาง และใช้ภาษากรุงเทพฯ เป็นภาษากลางในการติดต่อสื่อสาร การปฏิรูปทหาร การปฏิรูปการคลัง การปฏิรูปในด้านการศาล การปฏิรูปนโยบายการบริหารสถาบันการบริหารแบบทันสมัย การปฏิรูปในด้านอื่นๆ เพื่อเป็นการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ และเพื่อเสริมนโยบายการบริหาร เช่น การคมนาคม การสื่อสาร รวมทั้งปฏิรูปด้านการศึกษาด้วย

โครงสร้างของครอบครัว สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนทั่วไปยังประกอบอาชีพเกษตรกรรม วัดเป็นสถานที่ที่สำคัญในการพบปะสังสรรค์กันในวันสำคัญทางศาสนา มีการยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม หากสตรีจะออกนอกบ้านจะต้องมีผู้ใหญ่วินิจฉัยหรือติดตามไปด้วย

ค่านิยมและความต้องการทางการศึกษา สตรียังไม่ได้รับการศึกษาที่เท่าเทียมผู้ชายเพราะความเชื่อของสังคมและวัฒนธรรมที่ถือว่าผู้ชายเป็นผู้ที่รับผิดชอบทางด้านเศรษฐกิจของครอบครัว ผู้ชายจึงจำเป็นต้องมีความรู้มากกว่าผู้หญิง การศึกษาของผู้หญิงจึงไม่จำเป็นเพราะผู้หญิงมีความรับผิดชอบเฉพาะงานภายในบ้านเท่านั้น

บทบาทของสตรีไทยในสังคม พบว่า

การเลิกทาสทำให้ราษฎรทุกคนชั้นมีสถานภาพเท่าเทียมกันหมด มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทและสิทธิของสตรีในสังคมไทย จึงทำให้สตรีไม่ถูกจำหน่ายหรือนำไปขายอีกต่อไป

รัชกาลที่ 6 จัดให้มีการศึกษาภาคบังคับสำหรับเด็กผู้หญิงและผู้ชาย มีการตั้งมหาวิทยาลัยแห่งแรกในประเทศไทยขึ้น และสตรีมีสิทธิที่จะได้รับการศึกษามากขึ้น

ข้อค้นพบ บริบทด้านการเมืองและการบริหาร พบว่า

การปฏิรูปการปกครองประเทศโดยการเปลี่ยนแปลงระบบขุนนางมาเป็นระบบข้าราชการส่งผลอย่างมาก บุคคลที่เป็นข้าราชการได้คือเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญและสอดคล้องกับตำแหน่งหน้าที่

การยกเลิกระบบทาสและไพร่ ส่งเสริมให้คนในชาติเข้ารับการศึกษามากขึ้น เปิดโอกาสให้ราษฎรทุกระดับชั้นได้เข้าสู่วงการราชการ และมีการเปลี่ยนแปลงหลักเกณฑ์การเลือกสรรคน โดยถือเอาผู้มีความรู้ความสามารถเป็นเกณฑ์สำคัญ มีผลทำให้สตรีเริ่มมีสิทธิได้รับการศึกษามากขึ้น และมีสิทธิได้เข้ารับราชการในเวลาต่อมา

ข้อค้นพบ บริบทด้านวัฒนธรรม พบว่า

พระพุทธศาสนากับวัดมีความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตประจำวันของคนไทย รัชกาลที่ 5 จึงทรงมุ่งหวังที่จะใช้วัดและพระภิกษุสงฆ์ซึ่งมีอยู่ทุกๆ หมู่บ้านเป็นสถานที่เล่าเรียนและเป็นครูสอนเพื่อประโยชน์ทางศาสนา โดยจัดการศึกษาแก่เด็กชายก่อน ในเวลาต่อมาจึงจัดการศึกษาแก่เด็กหญิง

ข้อค้นพบ บริบทด้านการศึกษา พบว่า

พ.ศ.2441 รัฐบาลจัดทำโครงการศึกษาซึ่งเป็นแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับแรกของประเทศไทย โดยได้ให้ความสำคัญของการศึกษาสตรีไว้ในภาคหนึ่งว่าด้วยการศึกษาในกรุงเทพฯ และการอุดมศึกษาเริ่มจากโรงเรียนข้าราชการพลเรือนหรือโรงเรียนมหาดเล็กหลวง

พ.ศ.2445 แผนการศึกษาได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ส่วนคือ สามัญศึกษาและวิสามัญศึกษาศึกษาขั้นอุดมศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของสามัญศึกษา

พ.ศ.2459 รัชกาลที่ 6 ได้โปรดเกล้าฯ สถาปนา “จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกในประเทศไทยที่มีระดับการเรียนขั้นอุดมศึกษา

พ.ศ.2470 สตรี 7 คนแรกเข้าศึกษาในคณะเตรียมแพทย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและสตรี 3 คนสำเร็จการศึกษาเป็นแพทย์สตรี ในพ.ศ.2475

พ.ศ.2475 การจัดการศึกษามีนโยบายมุ่งเน้นความเสมอภาคของประชาชนทุกหมู่เหล่า สตรีจึงมีสิทธิได้รับการศึกษาเท่าเทียมกับชายในทุกๆ ระดับการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมศึกษาถึงระดับอุดมศึกษา

สรุปข้อค้นพบ บทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทย พ.ศ.2441 — พ.ศ.2474

ข้อค้นพบ บทบาทผู้เรียน ด้านการเรียน พบว่า

- สตรีเรียนระดับอุดมศึกษา เรียนร่วมกับผู้ชายเป็นครั้งแรกในสังคมไทย
- สตรีถูกจำกัดสิทธิในการคบหาเพื่อนต่างเพศในสังคมไทย

- สตรีถูกจัดให้นั่งแถวหน้าของชั้นเรียน
- แนวความคิดเรื่องการแบ่งแยกเพศชายและเพศหญิงในสังคมไทยส่งผลต่อการกำหนด

บทบาทสตรีในทุกด้าน

- บทบาทผู้เรียน ด้านการเรียนของสตรี คือเรียนและปฏิบัติทดลองวิทยาศาสตร์ การค้นคว้าในห้องสมุด และการไปทัศนศึกษา

- สตรีถูกจำกัดสิทธิในการออกนอกบ้าน แม้ว่าจะเป็นการไปทัศนศึกษา ซึ่งเป็นกิจกรรมเสริมหลักสูตร

- บทบาทผู้เรียน ด้านการเรียนของสตรี มีผลการเรียนระดับยอดเยี่ยม

- บทบาทผู้เรียน ด้านการเรียนของสตรี ได้รับการยอมรับจากผู้ชายและสังคมไทยมากขึ้น

- บทบาทผู้เรียน ด้านการเรียนของสตรีมีความสามารถด้านสติปัญญา จนได้เป็นผู้ช่วยอาจารย์สอนในชั้นเรียนและได้รับเงินเดือนด้วย

ข้อค้นพบ บทบาทผู้เรียน ด้านกิจกรรมนิตินักศึกษา พบว่า

- สตรีมีบทบาทผู้เรียน ด้านกิจกรรมนิตินักศึกษา โดยทำหน้าที่ต่างๆในสโมสรนิตินักศึกษา

- บทบาทผู้เรียน ด้านกิจกรรมนิตินักศึกษาประเภทกิจกรรมด้านกีฬาของสตรี ถูกจำกัดสิทธิไม่ให้เล่นกีฬาร่วมกับผู้ชาย

- บทบาทด้านกิจกรรมนิตินักศึกษาของสตรี มีบทบาทเพียงร่วมชมร่วมเชียร์

- กิจกรรมประเภทบันเทิง สตรีมีบทบาทเข้าร่วมกิจกรรมทุกหน้าที่

ข้อค้นพบ บทบาทผู้เรียน ด้านการช่วยเหลือสังคมภายนอก พบว่า

- บทบาทผู้เรียน ด้านการช่วยเหลือสังคมภายนอก สตรีมีบทบาทเป็นผู้ร่วมชมร่วมเชียร์กีฬา เพื่อเก็บเงินบำรุงการกุศล

ข้อค้นพบ บทบาทผู้สอน ด้านวิชาการ พบว่า

- บทบาทผู้สอน ด้านวิชาการของอาจารย์สตรีให้คำปรึกษาเรื่องการเรียนและปัญหาทั่วไป

- อาจารย์สตรี มีความเข้าใจผู้เรียน และมีวิธีการสอนที่ดี

- อาจารย์สตรี ได้รับความเคารพนับถือจากผู้เรียนมากกว่าอาจารย์ชาย

- อาจารย์สตรี มีบทบาทด้านวิชาการ คือ สอนวิชาการและอบรมกรีฑามรรยาท

- บทบาทผู้สอน ด้านวิชาการของอาจารย์สตรี ใช้วิธีการสอนแบบบรรยายเป็นหลัก

ข้อค้นพบ บทบาทผู้สอน ด้านสังคม พบว่า

- อาจารย์สตรีมีบทบาทผู้สอน ด้านสังคม โดยการดูแลผู้เรียนในการแสดงบทบาทผู้เรียนด้านการช่วยเหลือสังคมภายนอก

ข้อค้นพบ บทบาทผู้บริหาร ด้านการบริหารจัดการ พบว่า

- ผู้บริหารในช่วงพ.ศ.2470 – พ.ศ.2474 เป็นผู้บริหารชาย

วิเคราะห์ บทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทย และบริบทที่มีต่อบทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทย ในช่วงที่สอง สตรีไทยยุคแผนการศึกษาฉบับแรก (พ.ศ.2441- พ.ศ.2474)

บทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทยในช่วงที่สอง พ.ศ.2441- พ.ศ.2474 นี้ เป็นยุคที่เริ่มประกาศใช้โครงการการศึกษาซึ่งเป็นแผนการศึกษาฉบับแรกของประเทศไทย ในแผนการศึกษาได้แบ่งการศึกษาออกเป็นสามัญศึกษากับวิสามัญศึกษา การศึกษาชั้นอุดมศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของการของสามัญศึกษา จึงเป็นระยะเริ่มแรกของการอุดมศึกษาไทย โดยเริ่มจากโรงเรียนข้าราชการพลเรือนหรือโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ สถาปนาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทย เมื่อแรกเริ่มยังไม่มีสตรีเข้าศึกษา จนกระทั่งปี พ.ศ.2470 เริ่มมีสตรี 7 คนแรกเข้าศึกษาในคณะเตรียมแพทย์ และสำเร็จเป็นแพทย์สตรีในปี พ.ศ.2475 ถือได้ว่าเป็นก้าวแรกของสตรีที่มีบทบาทในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทย ซึ่งในช่วงที่หนึ่ง สตรีไทยยุคก้าวสู่ระบบการศึกษา (พ.ศ.2399- พ.ศ.2440) บทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทยเป็นบทบาทในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งถือว่าเป็นสถานศึกษาชั้นสูงของคนไทยในสังคมสมัยนั้น

การเปลี่ยนแปลงบทบาทและสิทธิสตรีด้านการศึกษาในระยะพ.ศ.2441 – พ.ศ.2474 นี้ เนื่องมาจากบริบทการเปลี่ยนแปลงในการจัดระบบสังคมไทยใหม่ หรือการปฏิรูปในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลจากการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของประเทศ การหลั่งไหลเข้ามาของพวกกรรมกรชาวจีน และการเปลี่ยนแปลงระบบภาษีอากร ส่งผลให้เกิดการจัดระบบต่างๆทั้งหมด นอกจากนี้ การค้าระหว่างประเทศเพิ่มขึ้น ค่าครองชีพสูงขึ้น ค่านิยมเกี่ยวกับการครอบครองทรัพย์สินเปลี่ยนมาเป็นเจ้าของทรัพย์สินและเงินตราแทน และด้วยปัจจัยที่สำคัญ คือ การถูกคุกคามจากการล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตก ประเทศไทยต้องปรับตัวในทุกด้าน ตั้งแต่ระดับพื้นฐานของสังคมจนระดับสูงสุด จึงนำไปสู่การเลิกทาสในที่สุด

การปฏิรูปที่สำคัญยิ่งต่อสตรีไทย คือ การปฏิรูประบบการศึกษาอันนำไปสู่การจัดการศึกษาภาคบังคับ จนนำไปสู่การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา การจัดการศึกษาแก่สตรีเริ่มเป็นระบบมากขึ้น สตรีได้รับโอกาสทางการศึกษามากขึ้นและสตรีได้ก้าวออกมาสู่สังคมภายนอกมากขึ้นด้วย การ

จัดการศึกษาสำหรับสตรีจึงไม่ได้อยู่เฉพาะแต่ในบ้านหรือในพระบรมมหาราชวังเท่านั้น ได้เข้ามาสู่ระบบโรงเรียน อย่างไรก็ตามค่านิยมหรือแนวคิดของคนไทยในสังคมสมัยนั้นยังยึดถือกับขนบธรรมเนียมประเพณี เรื่องการแบ่งแยกเพศชายกับหญิง ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศ เมื่อเลิกทาส สังคมไทยจึงกำลังอยู่ระหว่างการปรับตัว ปรับแนวความคิดและค่านิยม การลดช่องว่างระหว่างชนชั้น การลดความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศ ดังนั้นสตรีในสังคมไทยสมัยนั้นจึงได้รับผลกระทบจากบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

บทบาทผู้เรียน ด้านการเรียนของสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษา ส่วนใหญ่คือการเรียนและปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์เช่นเดียวกับชาย รวมถึงการไปทัศนศึกษาซึ่งเป็นกิจกรรมเสริมหลักสูตร การจัดการเรียนการสอนใช้วิธีการสอนแบบบรรยายและปฏิบัติทดลอง โดยเรียนร่วมกับชาย ในระยะเริ่มแรกเป็นระยะการปรับตัวของสตรี จากประเพณีเก่าในการแบ่งแยกเพศชายและเพศหญิง ที่ไม่ให้มีการสมาคมกันภายนอกบ้าน โดยจะถูกจับนั่งแยกแถวหน้าชั้นเรียน พักรับประทานอาหารกลางวันก็ถูกจัดแยกให้รับประทานภายในห้อง เป็นผลมาจากบริบทด้านความคิดและค่านิยมในสังคมไทย ถือว่าการแบ่งแยกเพศเป็นเรื่องธรรมดา และจนยึดถือเป็นข้อปฏิบัติเคร่งครัดในการดำเนินชีวิตของสตรี จึงเป็นผลที่มีต่อบทบาทสตรีด้านการเรียนในการจัดการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับบริบทในสมัยนั้น อย่างไรก็ตาม ก็ไม่ใช่อุปสรรคต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของสตรีเลย ถึงแม้ว่าจำนวนผู้เรียนสตรีจะมีเพียงไม่กี่คน แต่ก็มีสติปัญญาความสามารถด้านการเรียน มีความสามารถสอบได้ที่นั่งในชั้นเรียน จนได้เป็นครูผู้ช่วยสอน

บทบาทผู้เรียน ด้านกิจกรรมนิสิตนักศึกษาและด้านการช่วยเหลือสังคมภายนอกของสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาในช่วงระยะเวลานี้มี 2 ประเภท คือกิจกรรมกีฬาและกิจกรรมบันเทิง กิจกรรมด้านกีฬา เป็นกิจกรรมเพื่อบำรุงอนามัยของนิสิตนักศึกษาชายและหญิง ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมของผู้ชาย สตรีต้องแอบเล่นแบดมินตันในวันอาทิตย์ เพราะไม่มีอาจารย์ดูแล เนื่องจากคณบดีกีดกันกิจกรรมที่มีนิสิตชายและหญิงทำร่วมกัน กิจกรรมด้านบันเทิง สตรีเข้าร่วมกิจกรรมด้วย แต่อยู่ในการดูแลควบคุมของอาจารย์แสดงให้เห็นว่า บริบทด้านค่านิยม แนวความคิด การยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีไทยโบราณของคนไทยในสมัยนั้นเรื่องการแบ่งแยกเพศชายและหญิงยังเข้มแข็งมาก จนสตรีไม่กล้าแสดงออกอย่างเปิดเผยในสังคมไทย การร่วมกิจกรรมของสตรีจึงไม่ค่อยแสดงออกเป็นผู้นำ กิจกรรม ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ปฏิบัติตาม

บทบาทผู้สอน ด้านวิชาการของสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทย ส่วนใหญ่เป็นบทบาทของอาจารย์ชายหรือเจ้านายฝ่ายชายที่จบการศึกษาจากต่างประเทศ หรืออาจารย์ชาวต่างประเทศ เนื่องจากสตรีไทยในสมัยนั้นยังไม่ได้รับการศึกษาสูงพอที่จะเป็นผู้สอนในระดับอุดมศึกษาได้ คงเนื่องจากบริบทในสังคมไทย ที่ให้ความสำคัญแก่ผู้ชายมากกว่าผู้หญิง โดย

ยึดถือว่าผู้ชายมีหน้าที่สำคัญต้องศึกษาเล่าเรียน แต่สตรีมีหน้าที่ปรนนิบัติสามีและทำงานอาชีพ การเล่าเรียนที่ไม่เกี่ยวกับงานบ้านหรือครอบครัวถือว่าไม่สำคัญ สตรีจึงขาดโอกาสที่จะได้รับการศึกษา ในช่วงระยะเวลาต่อมา เมื่อสตรีเริ่มเข้าสู่ระบบการศึกษาระดับอุดมศึกษา บุคลากรผู้สอนเริ่มเป็นสตรี อาจารย์สตรีมีบทบาทด้านวิชาการ คือสอนวิชาการและกิริยามรรยาทไปพร้อมๆกัน ให้คำปรึกษาเรื่องเรียนและปัญหาต่างๆ ไปแก่ผู้เรียนสตรี มีความเข้าใจผู้เรียนและมีวิธีการสอนที่ดี ผู้เรียนสตรีให้ความเคารพนับถือมากกว่าอาจารย์ชาย

บทบาทผู้สอน ด้านสังคมของสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทย ด้วยเหตุผลเช่นเดียวกันกับที่กล่าวมาแล้วที่ทำให้บทบาทผู้สอนด้านสังคมของสตรีไม่เด่นชัด และด้วยเหตุผลค่านิยมในสังคมไทยเรื่องการแบ่งแยกเพศชัดเจน จึงไม่ปล่อยให้สตรีออกนอกบ้านเพื่อไปสมาคมภายนอก หรือต้องมีผู้ใหญ่คอยดูแลติดตามตลอดเวลา อาจารย์สตรีจึงมีบทบาทโดยการดูแลผู้เรียนสตรี ในการแสดงบทบาทผู้เรียน ด้านการช่วยเหลือสังคมภายนอก

บทบาทผู้บริหาร ด้านการบริหารจัดการของสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทย ในระยะแรกที่สตรีเข้าสู่ระบบการศึกษาระดับอุดมศึกษา(พ.ศ.2470 – พ.ศ.2474) มีผู้บริหารเป็นชาย บทบาทผู้บริหาร ด้านการบริหารจัดการของสตรี จึงยังไม่ปรากฏชัดเจน อันเนื่องด้วยบริบทเรื่องการแบ่งแยกเพศ และความไม่เท่าเทียมกันระหว่างชายและหญิงในสังคมไทยเช่นเดียวกันกับที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง